

Technická univerzita v Liberci

FAKULTA PŘÍRODOVĚDNĚ-HUMANITNÍ A PEDAGOGICKÁ

Katedra: Katedra českého jazyka a literatury

Studijní program: Filologie

Studijní obor: Český jazyk a literatura

MOTIVY NEBE A PEKLA V ČESKÉ BAROKNÍ LITERATUŘE

MOTIVES OF HEAVEN AND HELL IN THE CZECH BAROQUE LITERATURE

Bakalářská práce: 11-FP-KČL-B-04

Autor:

Podpis:

Pavčina Drahoňovská

.....

Vedoucí bakalářské práce: Mgr. Marek Janosik-Bielski

Počet

stran	grafů	obrázků	tabulek	pramenů	příloh
60	/	/	/	17	1 CD

V Liberci dne: 27. dubna 2012

ČESTNÉ PROHLÁŠENÍ

Název práce: Motivy nebe a pekla v české barokní literatuře

Jméno a příjmení autora: Pavlína Drahoňovská

Osobní číslo: P09000330

Byla jsem seznámena s tím, že na mou bakalářskou práci se plně vztahuje zákon č. 121/2000 Sb. o právu autorském, právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon), ve znění pozdějších předpisů, zejména § 60 – školní dílo.

Prohlašuji, že má bakalářská práce je ve smyslu autorského zákona výhradně mým autorským dílem.

Beru na vědomí, že Technická univerzita v Liberci (TUL) nezasahuje do mých autorských práv užitím mé bakalářské práce pro vnitřní potřebu TUL.

Užiji-li bakalářskou práci nebo poskytnu-li licenci k jejímu využití, jsem si vědoma povinnosti informovat o této skutečnosti TUL; v tomto případě má TUL právo ode mne požadovat úhradu nákladů, které vynaložila na vytvoření díla, až do jejich skutečné výše.

Bakalářskou práci jsem vypracovala samostatně s použitím uvedené literatury a na základě konzultací s vedoucím bakalářské práce.

Prohlašuji, že jsem do informačního systému STAG vložila elektronickou verzi mé bakalářské práce, která je identická s tištěnou verzí předkládanou k obhajobě a uvedla jsem všechny systémem požadované informace pravdivě.

V Liberci dne: 27. dubna 2012

Pavlína Drahoňovská

PODĚKOVÁNÍ

Ráda bych tímto poděkovala Mgr. Markovi Janosikovi-Bielskému za vedení mé bakalářské práce, v první řadě za cenné rady, konzultace a připomínky při zpracování. Dále tímto děkuji všem, kteří mě při mém studiu podporovali.

ANOTACE

Bakalářská práce se zabývá motivy nebe a pekla v české barokní literatuře a interpretací zmíněných rysů. Zároveň se toto téma stává jejím cílem. V první řadě charakterizuji období baroka společně s jeho historickým kontextem a hlavními znaky. V dalších kapitolách zpracovávám motiv smrti. Smrt totiž předchází cestě duše do míst nebeských či pekelných. Dále se věnuji motivům nebe a pekla, které jsou blíže popisovány, jak na tyto dva protipóly se svými hlavními představiteli nahlíží dobové texty a knihy. Tyto motivy jsou v jedné kapitole stavěny do kontrastu, stejně tak jako významní představitelé těchto míst společně s jejich vlastnostmi a motivy.

Klíčová slova

České baroko, nebe v českém baroku, peklo v českém baroku, bůh, ďábel, ráj, očištec, soud

ANNOTATION

This Bachelor thesis deals with motives of heaven and hell in czech baroque literature as well as interpretation of mentioned features. This theme becomes also the goal of the thesis. First of all I characterize the baroque epoch as well as its historical context and main attributes. In the next chapters I compose the motive of death. Death anyway precede the way of soul to heaven or hell places. Further I engage in the motives of heaven and hell, which are described in more details, and how are this two antipoles with its main representatives viewed by period texts and books. This motives are in one of the chapters placed into kontrast, as well as the outstanding representatives of this places with their attributes and motives

Keywords

Czech baroque, heaven in czech baroque, hell in czech baroque, God, devil, paradise, purgatory, court

OBSAH

1	Úvod.....	9
2	České baroko <i>jako úplný a všestranný životní styl</i>	10
3	Motivy smrti.....	13
3.1	Smrt jako stav.....	13
3.2	Smrt jako obraz neživého jevu	14
3.3	Smrt jako postava.....	15
3.3.1	Jak smrt vypadá.....	17
3.4	Suma sumárum.....	17
4	Motivy nebe v české barokní literatuře	19
4.1	Motiv nebeské brány	20
4.2	Motiv ráje	21
4.2.1	Motiv pozemského ráje	21
4.2.2	Motiv země blahobytu.....	21
4.3	Motiv Boha	24
4.3.1	Motiv srovnávání Boha s člověkem:	25
4.3.2	Motiv Boha jako přítele	26
4.3.3	Motiv Boha jako otrokáře a pána	27
4.3.4	Rozhodování jiných postav o nanebevzetí – motiv zástupce Boha.....	28
4.3.5	Motiv Boha jako jedné postavy.....	29
4.3.6	Motiv Svaté trojice vystupující jako Bůh.....	29
4.3.7	Svatý Duch označen jako Bůh:	31
4.3.8	Motiv Boží ruky	31
4.3.9	Sluhové Boha: Anděl	32
4.3.10	Hříchy proti křesťanské církvi, zároveň proti přikázání Boha:	34
5	Motivy, které nepatří ani do nebe ani do pekla.....	35
5.1	Motiv očištění.....	35

5.1.1	Co je očištec	35
5.1.2	Očišcová muka	36
5.1.3	Části očištee	36
5.2	Motiv soudu	37
5.2.1	Osobní soud.....	37
5.2.2	Soudný den.....	38
5.2.3	Boží soud.....	38
6	Motivy pekla v české barokní literatuře.....	41
6.1	Motiv vzniku pekla	43
6.2	Motiv lokace pekla.....	44
6.3	Motiv cesty do pekel	44
6.4	Motiv d'ábla.....	45
6.5	Motiv čertů.....	49
6.6	Motiv pekelných muk	50
6.6.1	Motiv pekelného ohně.....	50
7	Versus.....	53
7.1	Nebe versus peklo	53
7.2	Bůh versus d'ábel.....	55
7.2.1	Kontrast vzhledu	55
7.2.2	Kontrast povah	55
7.2.3	Motiv podřazenosti d'ábla vůči Bohu.....	56
7.2.4	Motiv stejného postavení d'ábla a Boha	57
7.3	Peklo versus očištec	58
8	Závěr	59
9	Seznam literatury	60

1 Úvod

Hlavním důvodem, proč jsem si zvolila toto téma, je, že dnešní doba zapomíná, čím byla literatura od počátku ovlivněna, a to náboženstvím. Mezi prvními literárními texty byly různé modlitby, kroniky inspirované legendami atd. Dnes se těchto motivů sice využívá, ale stává se, že jsou těžko dešifrovatelné. V této době můžeme hovořit o karikování Boha a ďábla. Dnešní moderní pohádky mé tvrzení dokládají.

Cílem bakalářské práce je popsat charakteristické rysy nebe a pekla v českém baroku. Metodou je interpretace.

Informace jsem čerpala z odborné literatury a hlavně literatury pramenné, která se pro mě stala stěžejním materiálem, díky němuž mohu zpracování motivů nebe a pekla ukázat na příkladech.

Vzhledem k tomu, že práce nese název *Motivy nebe a pekla v české barokní literatuře*, je zapotřebí podat stručnou charakteristiku českého baroka, než se tématem nebe a pekla budu podrobněji zabývat, neboť dobový kontext je pro literaturu stěžejní.

Před tím, než duše vstoupí do nebe nebo do pekla, přichází smrt, jejíž motivy v bakalářské práci také popisuji. Pak se již plně věnuji charakteristice nebe, pekla a jejich motivů. Tato charakteristika je rozdělena do dvou kapitol podle prostředí, kterým se zabývám. Na závěr shrnuji výsledky své práce.

V práci interpretuji jednotlivé motivy, které jsou za sebou řazené většinou podle lokace prostředí, proto je například očištec vložen mezi dvě hlavní témata, a to *Nebe v české barokní literatuře* a *Peklo v české barokní literatuře*, neboť jsem nikde nevyčetla, s jakým místem je spojen. V závěrečné interpretační kapitole, která se nazývá *Versus*, pracuji s kontrastem.

2 České baroko jako úplný a všestranný životní styl¹

Literární baroko se řadí mezi méně probádaná období české kulturní historie. Na tento fakt upozornila i následující citace z Jakobsonovy studie v knize *Spor duše s tělem: Jest snadnější vycítiti estetickou cenu starobylé malby nebo stavby než se vžítí do jazykového povědomí básníka nebo čtenáře té doby. Tím lze vysvětliti, že vzkříšení středověkého díla básnického jako fakta esteticky prožívaného zůstává pozadu ve srovnání s překonáváním archeologického pojetí středověké produkce výtvarnické.*² Jan Čep toto tvrzení obhajuje v jedné větě za použití metafory. Psal o českém baroku jako *o ponorné řece, která občas mizí z našeho obzoru pod nenávidnými ideologickými imperativy doby, aby nečekaně znovu gejzírovitě vytryskla.*³ Musím zdůraznit, že sice v určitém období české historie bylo baroko vytěsněno z našeho vnímání, ale ve 20. století si opět nachází cestu do našeho povědomí, konkrétněji ve 30. letech 20. století, kdy začíná být podrobněji zkoumáno.

Protože je baroko obdobím méně probádaným a stále nám částečně zakrývá svá zákoutí, stává se přitažlivým tématem a svůdcem pro naše literární historiky. Jmenujme alespoň pro tuto práci stěžejní autory odborných literatur, z jejichž děl jsem měla možnost čerpat, a těmi jsou: Josef Vašica, Václav Černý, Zdeněk Kalista, Roman Jakobson a další.

Jak soudí publikace *Oheň baroka*, je velmi spekulativní tvrdit, kde výraz pro toto kulturní období vznikl, v souvislosti s tím ale přesto vymezuje tři možnosti. Mohl vzniknout v Portugalsku, neboť tu nacházíme pojem barocco, který vystihuje perlu nepravidelných tvarů, nebo ve Španělsku, kde se střetáváme s podobným pojmem, tj. barrueco, výraz zahrnuje pojem také z oblasti klenotnictví. Třetí možností je italský pojem baroco, který znamená překážku, hranici. Víme ale jistě, že baroko proniklo z Itálie, Francie a Španělska až do Čech počátkem 17. století, konkrétněji po bitvě na Bílé hoře roku 1620. *Oheň baroka* toto vniknutí charakterizuje na základě přirovnání: *Baroko vrostlo do naší půdy jako – brambory. Ty se k nám dostaly po hladomoru třicetileté války, později*

¹ ČERNÝ, V.: *Barokní divadlo v Evropě*, str. 38.

² JAKOBSON, R.: *Spor duše s tělem. O nebezpečném času smrti*, str. 10.

³ KRATOCHVIL, A.; KRATOCHVILOVÁ, S.: *Oheň Baroka*, str. 5.

než první poslové baroka. Brambory vracely životu tělo, baroko hojilo duši.⁴ Z citátu můžeme vyčíst, že baroko je lékem na duši. Pro tuto dobu je charakteristický rozvoj chemie, matematiky, astronomie, geologie, geografie atd.

Barokní divadlo v Evropě konfrontuje člověka smýšlejícího v renesančním duchu s barokním člověkem. Černého pero charakterizuje renesančního člověka jako hledače pravdy, který se ji všemožnými cestami snaží nalézt, dospět k ní, osvojit si ji. Naopak barokní člověk sám chce být pravdou, naprosto se s ní ztotožnit!

Baroko se prokazuje svými nejvýraznějšími znaky: *...unesenou vroucností, neklidným a vášnivým elánem a vznětem, heroickým patosem, rozpolceným paradoxem, a to netoliko snad jen ve svých projevech rázu náboženského, nýbrž i tam, kde se vyjadřuje myšlenkovými, společenskými nebo uměleckými díly zdánlivě samoučelnými a rázu laického.*⁵ Prvotním zájmem baroka je náboženství, tedy to, co je zároveň tématem bakalářské práce. Víra v Boha a strach z věčného zatracení hraje v literatuře tohoto kulturního období hlavní roli. I když je křesťanství roztrženo na několik táborů, stále je životní jistotou, kterou člověk potřebuje k tomu, aby měl pravidla, podle kterých se má řídit. Dalším hlavním znakem tohoto literárního období je znatelný zájem o okolí člověka, tedy prostředí, dynamiku a dramatičnost děje. Baroko využívá hojně protikladů, jako jsou Bůh versus člověk, duch a hmota, život v opozici se smrtí, věčnost s dočasností.

Jasným příkladem kontrastu je Bridelovo básnické dílo *Co Bůh? Člověk?*

*...já nemoc, tys zhojení,
já zimnice, tys uzdravení:
já hřích, ty odpuštění,
já nepravost, tys spasení.*⁶

Baroko ve velké míře útočilo na naše smysly takovou silou, aby nám je omráčilo. Nechme si vybavit monumentální chrámy, pro které jsou charakteristické malby, sochy a jiné. V baroku je znatelné úsilí puristů o čistý

⁴ KRATOCHVIL, A.; KRATOCHVILOVÁ, S.: *Oheň baroka*, str. 7.

⁵ ČERNÝ, V.: *Barokní divadlo v Evropě*, str. 16.

⁶ HRABÁK, J.: *Tisíc let české poezie*, str. 230.

jazyk. Období sedmnáctého století je dle mého názoru nesprávně označeno jako nejpokaženější období pro jazykový cit. Neztotožňuji se s názorem, že by bylo negramotné, šedivé a bezbarvé. Netvrdím, že všechny vzniklé neologismy v souvislosti se snahou mít čistý český jazyk jsou využitelné. Na druhé straně se ale zachovala spousta slov, která dodnes využíváme. V žádném případě nesouhlasím s pojmem „*temno*“ jako s charakteristikou barokního období, spíše bych hovořila o rozvíjení jazyka v dalších stoletích.

Konec této kapitoly popisuje i konec tohoto kulturního období, opět se obrátím na knihu pana profesora Černého a použiji jeho výrok: *A nakonec baroko samo ztratilo důvěru v sebe a niternou jistotu a víru; zeskeptičtělo, ironický rozum libertinského deisty rozložil mystikův entuziasmus: milostné gesto zůstalo, oduševnění z něho vyprchalo. Milostný barokní andílek stal se rozpustilým amorkem; ani křídélka neodložil. Baroko se zvrátilo v rokoko a pedant, necitlivý k neviditelným „důvodům srdce, jež rozum nezná“ (mluveno zase s Pascalem),...*⁷ Kulturní scéna se pro baroko uzavírá nástupem vlády Marie Terezie společně s osvěcenským absolutismem.

⁷ ČERNÝ, V.: *Barokní divadlo v Evropě*, str. 27.

3 Motivy smrti

Než přistoupíme k otázce nebe a pekla v českém baroku, nejprve si musíme objasnit, co vstupu do těchto končin předchází. Abychom se dostali k božímu soudu, do očištky, pekla nebo nebe, nejprve musíme zemřít. Mohu obrazně tvrdit, že smrt v barokní literatuře jde ruku v ruce s Bohem a ďáblem, stává se pojítkem mezi skutečným světem a nadpřirozeným.

Smrt, jejíž obraz pochází z antické a židovské tradice, je jedním z nejčastějších motivů v barokní literatuře. A není se čemu divit! Setkávají se s ní lidé každý den na každém kroku. Bouří totiž třicetiletá válka, různé povstání a epidemie. Smrt je nejaktuálnějším tématem mezi lidmi. Stává se tématem, které kvůli své aktuálnosti až zevšednělo. V baroku dochází k dvojímu zpracování motivu smrti – jednou jako radostného okamžiku, protože člověka vymaní ze spárů bolestného života, po druhé jako tragické zkušenosti, pokud smrt pokořila blízkou osobu nebo pokud se duše dostává do moci pekla. Lidé si intenzivněji uvědomovali, že každý musí zemřít, neboť vše je stvořeno proto, aby i zahynulo. Nezáleží na majetku, vůni či dosavadním životu. Na každého ona čeká.

Než budeme postupovat dále, je důležité zmínit, jak byla smrt v baroku literárně ztvárněna:

3.1 Smrt jako stav

Smrt byla chápána (a většinou ji dodnes chápeme) jako stav, při němž duše opouští tělo. Například Miloš Sládek se ve své publikaci *Vítr jest život člověka aneb život a smrt v české barokní próze* také podrobně zabývá smrtí. Pojímá ji nejprve abstraktně, nedodává jí žádného tělesna, žádné postavy. V této fázi popisuje spíše proces umírání. Vnímá ji *jako oddělení duše od těla, jako okamžik, ve kterém končí možnost lidských zásluh, ale i možnost konání hříchů. „V tom stavu duše neproměnitelně přebývá, v kterém člověk umírá.“ Člověk až do posledních okamžiků svého života může konat skutky na svou záchranu, zároveň ale může i v posledních okamžicích života zásadně pochybit, a to bez možnosti pokání po takovém hříchu. Včasná příprava k smrti byla tím důležitější,*

čím více se obraz posledních chvil lidského bytí v raném novověku dramatizoval.⁸ Na základě ukázek z barokních próz a textů nám Sládek ukazuje i druhou možnost chápání pojmu smrti.

3.2 Smrt jako obraz neživého jevu

V té samé knize (*Vítr jest život člověka*) nalezneme text nazvaný *Duchovní těšení všem lidem stonajícím, též velebným P. P. farářům i jiným správcům duchovním, kteříž lidské duše při posledním čase sobě poručené mívají, velmi potřebné a užitečné*, který smrt vnímá takto: *Sumou jak dlouho živi jsou, všickni se sstarají a fresují, nepozorující na to, že každý z nich smrt za pasem nosí, s smrtí do lože se klade, s smrtí k stolu se sazí, s smrtí chodí a jezdí i cožkoliv činí.*⁹ Smrt na základě ukázky chápá jako něco, co si každý nosí za pasem, ukládá se s tím k spánku, je svědkem všeho, co člověk dělá i nedělá. Je to také určité abstraktum, z textu nedokážeme přímo vyčíst, o co se jedná. S určitostí ale mohu říci, že to není ani postava, ani proces umírání.

Smrt vyjádřenou obrazem hromu, který udeří kamkoliv, nalezneme v textu *Troji chléb nebeský pro lačný lid český, od Písma svatého, snešení nábožného, učitelův církevních a Otcův svatých vypůjčený a k nedělnímu občerstvení všem milým vlastencům představený* (autorem je Damascen Marek) knihy *Vítr jest život člověka*:

*Někteří smrt hromu připodobňují, nebo jako hrom bez ohledu jak do nízkých chalup, tak do vysokých zámkův a vznešených palácův pere a tluče, všechny rozráží, drtí, rozhazuje i také tráví a zapaluje, tak i smrt všeckno boří, všeckny bere, všudy pere. Nedá se zlatohlavným provázkem chytiti, jako chycený byl skrze Judith Holofernes, skrze Esteru Ašverus, skrze Dalilu Samson. Nedbá na pletené vlasy, nevází sobě naručnice, náušnice, perlové okrášlení,...*¹⁰

Na základě ukázky můžeme hovořit o nejfrekventovanějším motivu, ke kterému se vrací převážná část knih a textů, s nimiž jsem pracovala, a tím je nevybíravost.

⁸ SLÁDEK, M.: *Vítr jest život člověka aneb život a smrt v české barokní próze*, str. 16.

⁹ SLÁDEK, M.: *Vítr jest život člověka aneb život a smrt v české barokní próze*, str. 113.

¹⁰ SLÁDEK, M.: *Vítr jest život člověka aneb život a smrt v české barokní próze*, 31.

3.3 Smrt jako postava

Na základě ukázek z barokních próz z knihy *Vítr jest život člověka* můžeme tvrdit, že smrt získává tělo, povahy a vlastnosti, stává se postavou příběhu. Toto literární ztvárnění je v knihách, z kterých jsem čerpala, nejčastější.

Stane se tak například v ukázce od Damascena Marka v *Trojím chlebu nebeském pro lačný lid český*. Zde je smrt přirovnávána k rybáři: *Z té příčiny smrt rozličným věcem od učených se přirovnává. Brzo hlavnímu rybáři, který netoliko lapá drobné mřenky neb vovesníčky, ale také veliké štiky a lososy, velryby a těm podobné veliké ryby.*¹¹ Opět tu tedy dominuje nevybíravost smrti. Stejně tak je to v postavě smrti jako hráči kuželek v tomtéž textu: *Jinými smrt přichází na způsob zkušeného kuželního hráče, který kteroukoliv kuželku buďto samotnou, aneb spojenou beze vší chyby sráží a nejen toliko na sprostné kuželky, ale i na krále, a to nejvíce doráží; tak i smrt netoliko sprosté sedláky, ale i také vysoce urozené jonáky, vladaře a pány koulí svou z místa kuželník tohoto světa vyráží.*¹² Ukázka poukazuje na jeden z hlavních motivů smrti, že se ze spárů smrti nelze vymanit, nelze jí v žádném případě uniknout. Je neústupná, stejně tak jako je nevlídná, nemá před nikým a ničím žádný respekt, protože ona si dokáže všechny smrtelníky podmanit.

Učitel národů, Jan Ámos Komenský, ve svém *Labyrintu* zobrazuje tři možné úhly pohledu poutníka na postavu smrti.

První smrt žije ve světě plném chaosu, můžeme hovořit o reálném světě, kde nikdo neposlouchá její napomínání. Tato smrt byla nejbližší mé představě o smrti jako postavě, která v rukou třímá kosu a luk, a bezmyšlenkovitě zabíjí mladé i staré. Nelze hovořit o spravedlnosti, spíše o nevybíravosti, o níž jsem se zmínila výše. Zastupuje zde vyšší moc, která je nepřekonatelná. Pro poutníka byla tato smrt krutá:

„Kde pak ta Smrt těch šípů tak mnoho bere, že se z nich nikdy nevystřelí?“ I hledím a spatřím čistě patrně, že ona žádných svých šípů neměla, než luk toliko: šípy pak od lidí brala, každý od toho, kterého ním trefiti měla. A viděl sem, že lidé šípy takové sami strojili a připravovali, někteří je všetečně

¹¹ SLÁDEK, M.: *Vítr jest život člověka aneb život a smrt v české barokní próze*, str. 30.

¹² SLÁDEK, M.: *Vítr jest život člověka aneb život a smrt v české barokní próze*, str. 30.

*a opovázlivě i sami ji vstříc nosíce: takže ona sotva, co jich zhotovených viděla, bráti a do srdce jim vstřelovati postačovala.*¹³

Druhá smrt sídlila na hradě, kde se shromažďovali lidé, kteří si říkají křesťané, ale opravdovými křesťany nejsou. Mezi její povahové rysy nepatřila pouze krutost, ale i hrůza, protože si libovala ve vymýšlení nejhrůznějších forem sprovázení ze světa (napichování na kordy, škrtila řetězy). Svět, v kterém tato smrt pobývala, se mi jevil jako nereálný. Označím ho spíše jako svět, jenž se odehrává v nitru lidí, kde si každý liboval v hříchu. Smrt krutou charakteristikou kopíruje krutost lidí.

Třetí smrt viděl poutník těsně po té, co přijal Boha. To již, dle mého názoru, bylo ve světě porozumění, spasení a míru. Jedná se tu o čistou postavu, oblečenou do Kristových prostěradel. Ke každému přistoupila a sdělila, že je čas odejít. Ke komu přišla, pocítil štěstí a pokojně usnul, tak byl vyvarován zákeřnému sprovázení ze světa lidí.

V *Písních o posledních věcech člověka* je smrt také charakterizována jako symbol krutosti stejně jako u druhého typu smrti podle Komenského. Kráčí s ohnivými střelami, má při sobě i kopí, a jejím jediným cílem je zahubit, dostat ty, které si vyžádá. Autor *Písní* popisuje smrt tak, že mi na mysl vyvstal obraz kočky, která klidným a rozvázným krokem přistupuje k oběti, ale pak rychlým skokem zahubí. Smrt je rozhodná, neoblomná, z její moci se nedá vymanit. Je tu popisována jako osoba zuřivá, jakmile dosáhne svého, ze světa odejde. Je ztělesňována opět s kosou a kuší. Skok smrti, který bychom mohli přirovnávat ke kočičímu skoku, nacházíme také v kancionálu *Český dekachord*. Smrt se kradmo plíží, a než se dotýčný nadá, drží ho pevně ve své moci. Je stejně jako u Komenského ztělesnění hrdosti, krutosti, bojovnosti.

Smrt v *Modlitbě člověka k smrti se chystajícího* z roku 1644 působila naopak jako spasitelka, neboť ta doprovází nehmotného člověka ke Kristu, Spasiteli.

¹³ KOMENSKÝ, J. A.: *Labyrint světa a ráj srdce*, str. 33.

3.3.1 Jak smrt vypadá

Kniha *Vítr jest život člověka* na základě jednoho z barokních textů dokládá vzhled smrti. Smrt je škaredá, nehezka a kostlivá žena. *Jakobson* v knize *O nebezpečném času* popisuje i její povahové rysy. Smrt je vyličena jako chodící osoba, která upomíná smrtelníky, aby nezapomínali na Krista a upínali se k němu se svými modlitbami, aby je zprostil jejich vin a prohřešků. Kniha ji charakterizuje jako ženu, která je velmi chytrá a její zrak je ostrý jako ostříž, vidí všechno, je znalá všeho. Její neústupnost také hraje velkou roli, protože nikomu nic neodpustí, ať už je to mladý muž, nebo stará žena.

3.4 Suma sumárum

Smrt v české barokní literatuře vystupuje převážně jako postava charakterizována svou chytrostí, nad níž smrtelník nemůže vyhrát, svou mocí, kterou smrtelník neodvrátí a kterou si nemůže přivlastnit, svou neústupností, svou nevybíravostí, která ji dopomáhá k tomu, aby se jí nepříčilo usmrtit mladé lidi, děti atd.

Například báseň *O nebezpečném času smrti* s motivem nevybíravosti pracuje.

*Smrt má velmi ostrá zraky,
vidí jima pod oblaky,
shrabe pyšné vše dvořáky,
všechny kněže i vše žáky.*

*Smrt nótpustí nikomému,
ni starému, ni mladému,
bohatému ni chudému,
ni modrému, ni sprotnému.*¹⁴

Nebo také báseň ze sbírky *Slaviček rajský*:

*Bere mocí, zavra oči,
Žadného nevynímá;*

¹⁴ JAKOBSON, R.: *Spor duše s tělem. O nebezpečném času smrti*, str. 108.

*Starý, mladý, mocný chudý,
Vesměs všechny zajímavá¹⁵*

Se stejným motivem nevybíravosti se setkáváme v knize *České baroko*, kde v jednom z textů smrt dokonce zavírá oči, aby se svým zrakem nenechala ovlivnit. Proto umírá mladý i starý, chudý i bohatý. *České baroko* nás upozorňuje na znamení smrti, kterými jsou lebka a hnát, opět se tu setkáváme s motivem nevybíravosti.

Smrt většinou třímá v ruce nástroj, kterým zabíjí, jako je například kosa, šípy, luk a jiné zbraně.

Pokud se ale přeci jen smrt objevuje jako jev, který odlučuje duši od těla, můžeme ho brát jako jistou formu zastrašení, neboť se většinou používá pro ty případy, kdy duše mrtvého putuje do pekla. Jestliže je jeho duše v pekle, projeví se to i na tělesné schránce. Pokud mrtvý umírá v bolestech, s křečí v obličeji, s vyděšeným pohledem, je to známka toho, že jeho duše putuje do pekla, nebo už je vystavena pekelnému běsnění. Tělo začne ihned nesnesitelně čpět a hnít.

V opačném případě, jestliže duše přichází do nebe, člověk neprožívá krutou smrt, spíše usíná, aby se mohl probudit v království nebeském/ráji.

¹⁵ KALISTA, Z.: *České baroko: Studie, texty, poznámky*, str. 70.

4 Motivy nebe v české barokní literatuře

Jak jsem již zmínila, pokud člověk pokojně zemřel, byl to důkaz toho, že jeho duše je nyní v nebi a užívá si nebeské slávy. Jak ale toto prostředí dobová literatura líčí? Jak si pobožný člověk představoval svoje vstoupení do království nebeského? To zpracovává kapitola *Nebe v českém baroku a jeho motivy*.

Motivy nebe v českém literárním baroku patří právem mezi nejčastější motivy barokní literatury. Důvod je zřejmý, autoři textů chtějí navnadit své čtenáře na nebeské kratochvíle, aby nehřešili, aby před sebou měli neustálý obraz „místa“ (v knihách a v textech, z kterých jsem čerpala, nikde není psáno, zda se jedná o místo, nebo stav duše, proto volím uvozovky), kam se mohou dostat, pokud se hříchů vyvarují. Pak propuká radost a láska v duších zemřelých, kdy se bohabojnému a církvi zcela oddanému muži či ženě dostane té pocty, že mohou vstoupit do nadpozemského života a pobývat v ráji s Bohem. V knize *Vítr jest život člověka* jsem se dočetla, že v barokní literatuře nebe vystupuje jako synonymum těchto zmíněných pocitů.

Charakteristickým motivem pro nebe je, jak konstatují *Písně o posledních věcech člověka*, že v nebi neprší a nesněží. Duše, které se oddávají pocitům věčného blaha, nepotřebují nic jiného než mít při sobě svého Beránka, tedy Ježíše Krista, společně s Bohem a svatou Matkou. Andělé s archanděly hrají na loutny, probíhají i královské hostiny, při nichž pro ještě spokojenější duše archandělové hrají na loutny. Hostitel Kristus nabádá své milé duše, ať jedí a pijí, co hrdlo ráčí.

*Mysli, co jest nejlepšího
v krmích, tu toho dosti;
hádej, co jest nejsladšího
v trancích, to pijí hosti.
Mezi všemi
však krměmi
jedna jest velmi zdravá:
totiž sám Bůh,*

*jenž dle zásluh
všem se za pokrm dává.¹⁶*

Nejsladším pokrmem se tedy stává sám Bůh. Nemyslím si, že by tento citát hovořil přímo o tom, že by sám Bůh byl stravou. Vysvětluji si to následovně: Duše, které na Boha pohlédnou, jsou plné sladkého pocitu a neprojevují se u nich žádné fyziologické potřeby. Pohledem na svého Pána jsou syté a blaženě spokojené.

Jaká je cesta do nebe? V jedné kapitole *Věčného pekelného žaláře* se popisuje, jak pro jednoho muže přišel Benedikt a vzal ho s sebou do nebe, šli po schodech, kde na každém schodě byl čert, který ho různě trápil, bušil do něj, škrábal, strkal atd. Pak ale přeci vyšli až do nebe. Co ale v nebi najdeme? Čím nás samo nebe uvítá? To prozradí další podkapitoly.

4.1 Motiv nebeské brány

Vstupem do nebe je nebeská brána. *Písně o posledních věcech člověka* líčí bránu jako krásný skvost posázený perlami, jež má na starost Petr „klíčník“. Tato kniha hovoří o dvanácti branách z dvanácti stran, a pokud vstoupíte, uvidíte město celé ze zlata a perel. Městu nedominuje ani slunce, ani měsíc. Sluncem a měsícem je tu svatá trojice, která sedí na smaragdovém trůnu, k nimž vzhlížíjí „obyvatelé“ města.

*Není v tom městě žádného
slunce, hvězd ni měsíce:
Beránek jest světlo jeho
a nejjasnější svíce.¹⁷*

Naproti tomu text Š. F. Náchodského, *Sancta curiositas*, v knize *Vítr jest život člověka* hovoří o nebeské bráně trochu jinak. Nestačí, aby Petr otevřel bránu, jak to bylo v předešlé ukázce. Když hlavní představitel stál před branou, vzal

¹⁶ *Písně o čtyřech posledních věcech člověka*: Ed. J. Váchal, str. 34.

¹⁷ *Písně o čtyřech posledních věcech člověka*: Ed. J. Váchal, str. 32.

kalich spasení a počal vzývat Boha. *Vem kalich trpkosti, ta trpkost obměkčí její brány a závory.*¹⁸

4.2 Motiv ráje

Jedním z nejdůležitějších motivů nebe je ráj. *Poslední věci člověka* hovoří o dvou rájích pozemském a zemi blahobytu. Ráj se klasifikuje podle své lokace.

4.2.1 Motiv pozemského ráje

O pozemském ráji vypráví pouze zmíněná kniha o *Posledních věcech člověka*, jiná o tomto ráji nevypráví. Co si představit pod pojmem pozemský ráj?

*Z pravidla byl tento pozemský ráj vykládán jako místo ležící kdesi na východě a pro mnoho překážek nedostupné normálním smrtelníkům. Trůní na vrcholu hory tak vysoké, že přetrvala i potopu světa. Někdy je ráj dokonce umisťován do prostoru mezi nebem a zemí, totiž do měsíční sféry.*¹⁹ Pozemský ráj je tedy místo na zemi, kam se dostává duše po smrti. Smrtelník pozemský ráj navštívit nemůže.

4.2.2 Motiv země blahobytu

Naopak země blahobytu, kterou známe pod pojmem ráj, patří mezi nejfrekventovanější zpracování ráje. Tento námět je zahrnut pod tématem tzv. posledních věcí člověka, proto se objevuje i v *Posledních věcech člověka*. Jak autor této knihy nejkrásnější část bytí popisuje? Vzhledem k tomu, že se ráj stává nejvytouženější úrovní bytí, kam se každý smrtelník touží dostat, je vykreslen barvitě, svěže, je plný hudby, zvířat a čistoty. Pro duši se totiž stává nejvyšší úrovní blahobytu, neboť duše dostává vše, po čem zatouží.

¹⁸ SLÁDEK, M.: *Vítr jest život člověka aneb život a smrt v české barokní próze*, str. 39.

¹⁹ DINZELBACHER, P.: *Poslední věci člověka: nebe, peklo, očistec ve středověku*, str. 53.

České baroko popisuje ráj v textu *Píseň o jednom mládenci jménem Theofilovi* takto:

*Dost dlouho na něm
S pospícháním jel,
Až jest s tím koněm
Radostně přijel
Na pole překrásné,
Na něm kvítečko,
Jasně slunéčko
Stkvělo jest přejasně.*

*Potom pak přijel
K městu krásnému,
Z zlata a perel
Vystavenému;
Z kamení drahého
Cesta jest byla,
Která měřila do města
svatého.*

*Ptactvo tu bylo
Neušlechtilé,
Kteréž zpívalo
Líbezně, mile,
Až srdce plesalo:
Milo slyšeti
Bylo, viděti,
Což tam prokvítalo*

*Přijel jest k bráně
Velmi veliké,
Kdež anjel Páně
Ihned té chvíle
V cestu jemu vyšel:
On, zšedši dolů,
S anjelem spolu
Před městem pěšky
šel.²⁰*

Tato ukázka je anonym z konce sedmnáctého století, který pracuje (stejně tak jako ostatní barokní texty zpracovávající tematiku ráje) s motivy zlata, perel, ptáků a jiných neustále se opakujících motivů souvisejících se vzhledem ráje.

4.2.2.1 Motiv ráje jako země, která slouží duším neposkvrněným hříchy

Ráj je velmi plodnou zemí a těm, kteří zde žijí, je naservírováno vše, aniž vynaložili jakéhokoli úsilí. Nejsou nuceni dělat obyčejné věci, jež smrtelník na zemi činí. Například se duším servíruje libové maso, aby se netrápili šlachami. Z toho důvodu bylo ve středověku namísto charakterizovat ráj použitím dnešního již zažitého frazému *pečení holubi lítají přímo do huby*. Nikdo totiž nemusí

²⁰ KALISTA, Z.: *České baroko: Studie, texty, poznámky*, str. 112.

pracovat, všichni žijí spokojeně. Není divu, že autor *Posledních věcí člověka* ji nazývá utopickou zemí, ale také „dobrou zemí“, která leží daleko od pozemského světa.

Zvířata mají krotkou povahu, ryby dokonce sami přichází k lidem na souš, zároveň v ráji neexistují žádní škůdci, kteří by znepříjemňovali pobyt v nejkrásnějším posmrtném bytí. Vše je zařízeno pro pohodlnost „občanů ráje“.

4.2.2.2 Motiv času

Čas v ráji neutíká tak jako čas pozemský, na základě textů, které jsem měla k dispozici, mohu soudit, že v ráji čas neexistuje. Mé tvrzení dokládá text z *Českého literárního baroka*, a to *Příklad o radosti věčného života*, v kterém hlavní úlohu sehrají mnich a ptáček. Ptáček vyvede mnicha z kláštera přímo do ráje. Přijde mu, že v zemi blahobytu pobyl pouze pár hodin, ve skutečnosti tam strávil mnoho let. V ráji se čas tedy zastaví, přičemž čas na zemi dále pokračuje. Když se mnich vrátí zpět na zem, nikdo ho už nepoznává a on také nikoho nepoznává.

*I šel přímo do kláštera,
mněje, že v něm bydlil včera.
Zatím již dávno zemřeli,
jenž s ním v klášteře bydleli,
a mnoho bylo změněno,
zkaženo neb obnoveno.
I divil se velmi tomu,
předce však pospíchal domů,
a zazvoniv, chtěl tam vjíti.
Vrátný ho nechtěl pustiti,
ptaje se, odkud by přišel.
Řekl on: „Z jitra sem vyšel
do háje tu vyrostlého
a po chvílce jdu zas z něho.“
Toť mu se pak divno zdálo*

*a rmoutilo ho nemálo,
že nebyl tomu vrátnému
známý, ani vrátný jemu.²¹*

4.2.2.3 Motiv ráje jako d'ábelského mámení

V *Posledních věcech člověka* se ale setkáváme i s tou myšlenkou, že se v ráji objevují d'ábelská mámení, a to v tomto případě: V ráji, se všemi výše zmíněnými ekvivalenty, stojí hrad celý z křišťálu a mědi, v němž probíhají hostiny a v kterém vládne svatá trojice. Vede k němu vysutý most. Ve velkém sálu stojí obrovská postel plná hedvábí. Všemi kouty hradu a ulicemi města proudí světlo. U hradu samozřejmě nechybí ani přenádherné zahrady, kde jsou plné stoly jídla a pití, a zázračné studánky, stromy se zpěvavými ptáky a jiné. Světec, který se prochází místnostmi hradu a zahradami, prozře, že to takto nastražil d'ábel, a odchází. Jen co procitl z mámení pekelného, objevuje se celý shluk bytostí se zvířecími částmi těla, které v rukou třímají luky a šípy. Tyto bytosti byly potrestány Bohem tím, že nesměly na Boha spatřit, ale také tím, že musely setrvat jako ohavy. Ohavami jsou ti andělé, kteří se neuměli rozhodnout, při kom budou zůstat. Zda při padlém andělu Luciferovi, anebo při Bohu. V této knize se určitým způsobem srovnává ráj s pekelným vábením.

4.3 Motiv Boha

Bůh je v barokní literatuře nejvíce opěvovaná postava. Proč se autoři k této postavě neustále uchylují? Proč je toto téma tak aktuální? Odpověď je jasná. Neboť barokem proplula vlna bojů a nepokojů. Hlavní a nejvýznamnější vlnou byla třicetiletá válka, která probíhala v letech 1618–1648, další vlny propukly rolnickými povstáními v letech 1631–1632, 1672 a 1775. Text otištěný v *Českém baroku* praví: „Člověk se chce ve svém zmatku zachytiti se přímo, řekl bych, ruky boží, postihnouti nějak onoho mocného ředitele osudů lidských, který

²¹ VAŠICA, J.: *České literární baroko*, str. 48.

*nevyzpytatelnými cestami vede celý ten prudký spád událostí okolo něho, opřítí se o něj.*²² Cokoliv, co se stane, to je vůle Boží, svět *je odrazem Boha.*²³

Z čistého strachu se lidé svými modlitbami, legendami a dalšími texty upínají k Bohu. Mají obrovský strach z věčného zatracení. Lidé netuší, kdy zemřou, ačkoliv jim je smrt neustále v patách. Opěvují Boha, aby nebylo pozdě. Mohu ho přirovnat ke stéblu Boží trávy, po kterém se hříšníci přímo sápu. Obracejí se k němu dobří i zlí. Není tu pouze strach, ale také touha se s Ním shledat. Smrti se nemusí bát ten, kdo byl po celý život správným křesťanem, protože ví, že za chvíli bude nablízku Bohu.

Taková dominantní postava, jako je Bůh, nemá pouze jedno označení, ale můžeme se setkat s dalšími pojmy jako Stvořitel, Pán, Pán Bůh, Bůh, Bůh milosrdenství, Bůh všelikeho potěšení, Panovník Hospodin, Duch. V Českém baroku Bůh získává další pojmenování: Můj milý Bůh, můj Spasitel.

4.3.1 Motiv srovnávání Boha s člověkem:

Vše, co bylo dobré, co bylo v souladu s náboženským dogmatem a nebylo proti přikázání, pocházelo od Boha. Špatné skutky, vlastnosti a povaha se rodily čistě jen v člověku.

Také Bedřich Bridel staví Boha do kontrastu s člověkem, přičemž Bůh je znamením čistoty a dobra, člověk naopak ztělesňuje špatnost.

*Já jsem bída neřestí,
chudoba, samé žebrání:
tys poklad, pouhé štěstí,
všeho dobrého oplejvání;
tys původ všeho dobrého,
tys poklad velmi podivný.*

*Já kořen všeho zlého,
mrzký, nestálý, pochybný...*

²² KALISTA, Z.: *České baroko: Studie, texty, poznámky*, str. 11.

²³ KALISTA, Z.: *České baroko: Studie, texty, poznámky*, str. 11.

*Já kvílení, bubláni,
tys zpěv, zvuk, pěkné varhany,
toužení, naříkání,
proníkáš na všechny strany;
tys světlem, já temnosti,
já bláto, a tys čistota;
tys milost, já tesknosti,
tys bezpečnost, a já psota.*

*Ty jsi sladkost, a já jed,
tys lahodný, já kyselý;
já žluč, hořkost, a tys med,
já smutný, a tys veselý;
já nemoc, tys zhojení,
já zimnice, tys uzdravení;
já hřích, ty odpuštění,
já nepravost, tys spasení.²⁴*

4.3.2 Motiv Boha jako přítele

V *Labyrintu* Bůh vystupuje také jako přítel a nabádá poutníka, aby hledal útěchu v chrámu Božím, který je alegorií na srdce poutníka. Můžeme tvrdit, že Nejvyšší je milován poutníkem, neboť Bůh je v poutníkově srdci zakořeněn. Pokud si Boha v srdci poutník uchová, potká ho v nebi štěstí takové, které na zemi nikdy nenalezne. Pán našeptává hlavnímu představiteli *Labyrintu*, tedy poutníkovi, že od věčnosti patří jen jemu – Bohu. Pán mu sdělí, že ho vedl nesnázemi ve světě, aby ho k sobě více připoutal, aby poutník poznal zlo a zároveň aby si vážil dobra. Bůh mu nabízí společné žití, jedině tak pocítí poutník rozkoš, to je pravé bohatství.

Poutník lichotí Bohu, děkuje mu, že mu otevírá oči před světem, který je plný marnosti. Důvěřuje Bohu jako svým smyslům, celý se mu oddá. *Ač ste mi*

²⁴ HRABÁK, J.: *Tisíc let české poezie I.*, str. 229–230.

*ústa sevřeli a oči zastřeli, věřím však svému Bohu, že mi rozumu a myslí nespáží.*²⁵ Ten, kdo se drží Boha, je nejšťastnějším člověkem, neboť On nedovolí, aby duše pravého křesťana padla do moci pekla.

V *Labyrintu světa a ráji srdce* je Bůh popisován očima poutníka, který se dostává do místnosti, kde jsou polámané žebříky, rozmetané provazy atd. Tam Ho poprvé spatří, nejprve uvidí zář, jež Pána doprovází. Bůh vypadá jako člověk, nejde z něho hrůza, naopak. Je vlídný a ochotný. Obejme poutníka a políbí ho. Pán mu dodává pocit štěstí a blaženosti.

*Nebo kde Bůh jest, tu nebe; kde nebe, tu radost věčná; kde radost věčná, tu člověk neví, čeho víc žádati. Stín jest, žert, smích všeliká světa radost proti radosti této: jenže toho nevím, jakými slovy vymluviti aneb navrci. Viděl sem, viděl, viděl a poznal, že Boha s nebeskými jeho poklady v sobě míti slavnějšího cosi jest, nežli aby k tomu všeho světa sláva, pracht, blesk přirovnán býti; radostnějšího, nežli aby tomu všecken svět co ujíti neb přidati; většího a vyššího, nežli aby všecken svět to chopiti neb obsáhnouti mohl.*²⁶

4.3.3 Motiv Boha jako otrokáře a pána

Na druhou stranu se hlavní postava v *Labyrintu* stává otrokem Boha:

*Nevyšels na svět, kdys chtěl, nepujdeš také z něho, kdy chtíti budeš, ale má to řídit prozřetelnost. Protož ty hled', aby dobře živ byl, a já hleděti budu, pokud živ býti máš. Živ sprostně a upřímně k mé vůli, a já tobě k vůli budu lékařem tvým; nýbrž já budu životem tvým a dlouhověkostí dnů tvých. Sic beze mne i lékařství jedem jest; když já poručím, i jed lékařstvím býti musí. Protož jen mně život svůj a zdraví své poruč, sám o to naprosto pokoje maje.*²⁷ Bude provázen ještě různými zkouškami, bude ho pokoušet ďábel, ale když všechny pekelné překážky zdolá, bude si moci užívat slávy vedle svého Pána. Jan Ámos Komenský v *Labyrintu* charakterizuje Boha jako někoho, koho by se měl každý bát a měl by poslouchat jeho přikázání.

²⁵ KOMENSKÝ, J. A.: *Labyrint světa a ráj srdce*, str. 21.

²⁶ KOMENSKÝ, J. A.: *Labyrint světa a ráj srdce*, str. 188.

²⁷ KOMENSKÝ, J. A.: *Labyrint světa a ráj srdce*, str. 159.

V *Labyrintu* jsem narazila i na zvláštní metaforu, která má zastupovat Boha. V kapitole o křesťanství se zobrazuje svět jako hodiny, které se skládají z různých malých dílků a součástí, uprostřed je největší kolo, které pohání celé hodiny, soudím, že je to Bůh, neboť právě s ním má kolo totožné vlastnost – nikdo ho nevidí, přesto organizuje svět. Jeho pracovní náplní je posvěcovat Božím slovem, utvrzovat víru, probouzet k modlení, schvalovat dobré skutky, snaží se očistit smrtelníky od nečistých skutků.

Co Bůh? Člověk? přímo vnucuje, aby se člověk přimkl k Bohu, neboť smrtelník musí být vděčen za svět okolo sebe, který byl založen Stvořitelem. Bůh nevystupuje pouze jak pán, ale také jako tiskař, písař, malíř, bez něhož by nebylo umění, knih, hudby.

K Bohu člověk může přimknout skrz kněze, v jednom z textů knihy *Malý svět jest člověk* Bůh praví knězi: *Kdo vás se dotýká, mě se dotýká, a kdo se vás dotýká, dotýká se řetedlnice oka mého. To jest tak mnoho, jako by řekl: Kdo vás ctí, mě ctí, kdo vás nectí, mě nectí.*²⁸

4.3.4 Rozhodování jiných postav o nanebevzetí – motiv zástupce Boha

Knihy *Vítr jest život člověka* otiskla text *Zrcadlo křesťanského života a blahoslaveného skončení. Z Písem svatých a jiných rozličných autorů ku potěšení věrných Čechů, zvláště exulantů zarmoucených, a ku památce dvojctihodného a učeného muže pana mistra Václava Melissea Lounského* od Tobiáše Adalberta Vodňanského. Tento text vypovídá, že o nanebevzetí rozhodl Martin Luther, když navštívil wittenberského:

*Promluvil k němu, rád-li by umřel. Odpověděl: Ba, velmi rád. Zase otázel se ho: Co přineseš Bohu, poněvadž jsi veliký hříšník? Odpověděl: Přinesu Bohu srdce zkroušené a ponížené a skropené drahou krví Syna jeho, Pána mého milého Ježíše Krista. Řekl Luter: Jdiž v pokoji, budeš Bohu vzácným hostem.*²⁹ Martin Luther se v ukázce stává zástupcem Boha, který rozhoduje o nanebevzetí.

²⁸ SLÁDEK, M.: *Malý svět jest člověk*, str. 56.

²⁹ SLÁDEK, M.: *Vítr jest život člověka aneb Život a smrt v české barokní próze*, str. 150.

4.3.5 Motiv Boha jako jedné postavy

Dovoluji si ukázkou ze Šteyerova *Kancionálu českého*, kde se Šteyer zmiňuje o Bohu, který je zastoupen jednou osobou.

*Nechť jsem v moři všech ouzkostí,
V bídě, nouzi a žalosti,
Boha mého se nespustím,
Přivalte se na mne vlny,
Všelikých zlých příhod plný,
Od naděje neupustím....*

.....

*Ó Bože, mé potěšení,
Mé útočiště v soužení,
Rač mne sám opatrovati!
Po moři světských ouzkostí
Rač větříčkem tvé milosti
Lod' mou na rajský břeh hnáti!*³⁰

Stejně tak činí i Jan Ámos Komenský ve svém *Labyrintu*. Bůh není ani v jednom z těchto textů specifikován, zda se jedná o Ducha Svatého, o Krista atd. Nakládá se pouze s výrazem Bůh.

4.3.6 Motiv Svaté trojice vystupující jako Bůh

Pojem Bůh v *Slavičku rájském* obsahuje tři postavy, a to Svatou trojici.

*Vy krásní Serafínové
Vy rychlí Cherubínové,
Bleskem ohnivým odění
A (k) božské chvále stvoření,
Štemujte k mé harfě hlasy,
Přidejte mé písni krásy
O Bohu, velikém pánu,
Trojímu a jedinému.*

³⁰ KALISTA, Z.: *České baroko: Studie, texty, poznámky*, str. 64.

*S nimi spojíme píseň naši,
Až se zvuk do nebe vnáší,
Bohu Otci,
Též i Synu milému,
Duchu svatému.*

*Však jsou sice tři osoby
A jest jeden Bůh ozdoby,
Jedna moc a jedna síla,
Jak jest od počátku byla.
Jedno panství jedné vůle
Jak na nebi, tak zde dole,
Otec jest sám Bůh a ve všem,
Syn jest podobný Bůh ovšem,
Bůh jest též rovný Duch svatý,
Však, co se tejká podstaty,
Pochválen buď Bůh jediný,
Bůh zástupů
Neskončený!*

*Ó, zlaté vody pramenné
A třikrát šťastný plamene,
Svlažuj srdce, ježto prahnou,
Zapal srdce, ježto stydnou!
Chvála buď svaté Trojici,
Jednomu Bohu, mající
Chválu, čest, díkův činění
Vzdávejme všechno stvoření!
Otče, Synu, Duše svatý,
Nikdy v bytu nepočatý,*

*Bud' tehdy ode všech chválen
Až na věky věkův! Amen.*³¹

4.3.7 Svatý Duch označen jako Bůh:

Bůh je v textu Motěšického v knize *České baroko* přímo označen jako Svatý Duše (Svatý Duch):

*Ó, přijď k nám, Svatý Duše,
a naplň srdce naše
dary svými a milostí,
potěšením a radostí!
Halleluja, Halleluja, Halleluja.*

*Ty jsi Bůh pravý a věčný,
v bytnosti své nekonečný,
všeho dobrého působe,
nebe, země mocný tvorce.
Halleluja, Halleluja, Halleluja.*³²

4.3.8 Motiv Boží ruky

Jedním z dominantních motivů je ruka Boží, která vede k dobrým skutkům, svádí na správnou cestu, ale dokáže i trestat za špatné chování.

*Ruka Páně dotknula se mne, ruka, která mě vedla k dobrému, ta mě trestá za zlé, ruka, která mě vytáhla z propasti, ta mě přenáramně pokutuje v očištění, ruka, která za mě na dřevě kříže přibitá byla, ta mě na ohnivý kříž přibila, ruka, která mě od nepřátelův začasť vysvobodila, ta mne na čas d'áblům v moc připustila, ...*³³

³¹ KALISTA, Z.: *České baroko: Studie, texty, poznámky*, str. 64–65.

³² KALISTA, Z.: *České baroko: Studie, texty, poznámky*, str. 93.

³³ SLÁDEK, M.: *Vítr jest život člověka aneb Život a smrt v české barokní próze*, str. 45.

Její vlastností bývá i krutost: *Hrozná je rána, kterou činí ruka Božská, až dovnitř proniká*³⁴, neboť nechává duši propadnout očistci za tím účelem, aby se duše napravila. Na druhou stranu je i ochranná, přičemž duši vyvaruje z různých pastí, které strojí sám život. Tato charakteristika Boží ruky je čerpána z knihy *Vítr jest život člověka*. Boží ruka, která trestá, je zpracována i v *Písních o posledních věcech člověka*:

*Není oudu jedinkého,
jenž by své neměl muky:
musí každý skutku svého
pomstu vzít z Boží ruky.*³⁵

4.3.9 Sluhové Boha: Anděl

Anděl v *Labyrintu světa a ráji srdce* je popisován klasicky, jak známe. Krásná bytost střežící člověka, aby nepropadl moci ďábla, aby se vyvaroval nešťastným příhodám a zlým lidem. Člověk před nimi nic neskryje, neboť andělé hledí do tváře Boha, která jim vše prozradí. Komenský hovoří až o milionech andělů, kteří podle autorovy charakteristiky působí jako otroci (O leccem napovídá fakt, že anděl v řečtině znamenal posel, v latině vyšší duch.), jejichž pánem je Bůh, který poroučí. Nemohou ovlivnit, jestli se duše dostane z očistce, nebo z pekla, protože jsou pod Boží mocí. Nejsou všemohoucí, ani vševědoucí, toto privilegium má pouze jejich Pán. *I ti málo pomoci mohou, protože rovně pod boží mocí jsou jako my. Aniž jsou dostateční, protože vševědoucí a všemohoucí nejsou.*³⁶ Stejně tak je to s anděly na straně zla.

Anděl musí uposlechnout rozkazu a musí splnit to, kvůli čemu byl na zem poslán. Náplní práce anděla nejlépe podložím na citátu:

A já hledě, co s nimi dále bude, spatřil sem, že anjelé podlé Božího poručení každému místo obhlídli, kde by pokojíček svůj a odpočínutí míti měl tělo jeho: kamž když od přátel neb nepřátel, neb anjelů samých vloženo bylo, ostříhali hrobu, aby těla svatých v pokoji před Satanem chována byla, a ani nejmenší

³⁴ SLÁDEK, M.: *Vítr jest život člověka aneb Život a smrt v české barokní próze*, str. 57.

³⁵ *Písně o čtyřech posledních věcech člověka*: Ed. J. Váchal, str. 26.

³⁶ KALISTA, Z.: *České baroko: Studie, texty, poznámky*, str. 131.

*prášek z nich se neztratil. Jiní zatím anjelé, duší pojmcou, nesli zhůru v blesku a plesání divném: kamž když sem za nimi zrakem víry pronikl, spatřil sem slávu nevypravitedlnou.*³⁷

Autor *Posledních věcí člověka* konstatuje, že přímý výstup duše do nebe není tradicí, není tedy skoro možný. Tradicí a dogmatem totiž bylo, že duše nejprve putují do očištnice. Výjimka platí u světců, kteří žili v souladu s přikázáním. Ti pak mohou vystoupit přímo do nebe. Pokud je duše v očištnici a Bůh přistoupí na příchod duše do království nebeského, tzv. ráje, svou část práce tu plní právě andělé. Ale to pouze za té podmínky, že si duše splatí v očištnici dluh, nebo si odpyká trest. V *Písni o posledních věcech člověka* andělé probouzejí umrlce, kteří se mají dostavit k poslednímu soudu. I u Božího soudu plní andělé svou funkci, vystupují totiž jako žalující společně s ďábly a svědomím mrtvého.

Historia o životě doktora Jana Fausta anděly členila:

*...takoví andělové slouží Hierarchie, a těch bylo tři, jmenovitě serafín, cherubin a trůn andělský. První/ kníže andělův spravoval a spravuje ouřad andělský. Druhý opatroval, spravoval a ochraňoval lidi. A třetí bránil nám ďáblům, že nad lidmi moci své provésti jsme nemohli a nemůžeme, a tak ta knížata slovou knížata andělská a mocná. Také se jmenují andělové velkých divův a zázrakův, zvěstovatelé znamenitých věcí, andělové a ochranitelové lidského pokolení. Tak také i Lucifer, pán můj, jeden z krásných archandělův byl a sloužil Rafael, jiní pak Gabriel a Michal. A tak o mém pánu Luciferovi tuto krátkou zprávu měj.*³⁸ Andělé jsou tedy v *Historii* rozřazeni do různých kast, podle jejich náplně práce.

Co se týče vzhledu, v žádné z knih, s kterými jsem pracovala, nebyla popsána tělesná schránka, jediné, co nám tyto barokní texty napoví, je obecný fakt, a to jejich krása.

³⁷ KOMENSKÝ, J. A.: *Labyrint světa a ráj srdce*, str. 193.

³⁸ *Historia o životě doktora Jana Fausta*. Ed. J. Kolár, str. 42–3.

4.3.10 Hříchy proti křesťanské církvi, zároveň proti přikázání Boha:

Obžerství, Lakota, Lichva, Chlípnost, Pýcha, Ukrutenství, Lenost jsou nejtěžší hříchy, které mohou být spáchány proti křesťanským zásadám. Sedm smrtelných hříchů je zahrnuto pod jednoslovným pojmem SALIGIA. Tento výraz je utvořen z počátečních písmen sedmi smrtelných hříchů. Jedná se ale o počáteční písmena z původních latinských výrazů: Superbia, Avaritia, Luxoria, Invidia, Gula, Ira, Acedia.

Jeden že jest podoben k Ožralství, ale že slove Rouš aneb Veselost; druhý podobný k Lakomství, ale že slove Hospodářství (Šetrnost), třetí podobný k Lichvě, ale že slove Ourok, čtvrtý k Chlípnosti, ale že mu říkají Milost; pátý ku Pýše, ale že se jmenuje Vážnost; šestý k Ukrutenství, ale že slove Přísnost; sedmý k Lenosti, ale že má jméno Dobromyslnost etc.³⁹

Historia o životu doktora Jana Fausta považuje za největší hřích kouzelnictví. Pokud člověk propadne čarodějnictví, sám se tak připravuje o božskou milost, o přízeň Boha, neboť odmítá jeho dar, kterým je rozum. Podrobuje se naopak d'áblu, kterému tímto vyznavačstvím pochlebuje.

Pod moc pekla spadá i ta duše, která holdovala tělesné lásce, alkoholismu, hýřením peněz, lichvaření. Proti přikázání také hřeší lakomci, rouhači atd. Jedním z hříchů je i říci, že peklo neexistuje, takový člověk prý pozná, co peklo obnáší. Kapitola Pekelná muka seznamuje, jaká je sankce za nedodržení přikázání.

³⁹ KOMENSKÝ, J. A.: *Labyrint světa a ráj srdce*, str. 138.

5 Motivy, které nepatří ani do nebe ani do pekla

5.1 Motiv očiště

Motiv očiště jsem cíleně nezařadila do tématu nebe, ani do tématu pekla, neboť z knih, z kterých jsem čerpala, nelze vyčíst jeho lokaci. Víme jistě, že očištěc není součástí nebe, protože nebe je znamením čistoty, tudíž by nestrpělo, aby na jeho území bylo cokoliv nečistého. Kdybychom se drželi této teorie, mohl by být očištěc spojen s peklem. To ale není nijak podloženo dobovými texty, nebo ne dostatečně, abychom se utvrdili v jednotném názoru. O jeho lokaci tedy můžeme dále vést spory.

Zajímavostí je, že očištěc, na rozdíl od nebe a pekla, neměl biblický základ. Do našeho povědomí se dostal až koncem 12. století, kdy toto místo bylo zpracováváno z různých legend, a jeho cesta se završila tím, že se stalo určitým dogmatem.

5.1.1 Co je očištěc

Očištěc chápán jako tmavý, bolestný, hluboký domov trápených duší, které jsou trestány za to, že nejsou hodné toho, aby Kristus kvůli takovým vykupoval krev. Ti, kteří jsou v očištěci, pykají za malé hříchy, které nebyly odpuštěny. Očištěc je charakterizován jako podzemní jeskyně, nejhorší žalář. Jako žalář očištěc charakterizuje kniha *Zlatý nebeklíč* v kapitole *O strašlivých mukách pekelných*, který je determinován přívlastkem "ohnivý". (Zde je podstatný rozdíl, neboť věčný pekelný žalář je synonymem pro peklo.) V této kapitole je očištěc připodobněn k jeskyni pod zemí, která leží nedaleko pekla. V té samé knize v kapitole *O jednom Mnichu z Engellandu, který tři dni v duchu očištěce uveden byl a strašlivé věci viděl* byl očištěc přirovnán k strašlivému ráji.

Očištěc dle načtené pramenné literatury chápu (metaforicky) jako most, ke kterému mohou na příkaz Boha doletět andělé a vysvobodit duši z očištěce, nebo naopak si hříšníka odvedou pekelníci. Duše v očištěci čekají, dokud je dobro nespasí, nebo zlo neztratí.

5.1.2 Očistcová muka

O mukách, která se zažívají v očistci, vypráví kapitoly ze *Zlatého nebeklíče*, a to *O strašlivých mukách pekelných* a *O jednom Mnichu z Engellandu, který tři dni v duchu do očistce uveden byl a strašlivé věci viděl*: Vyprávějí, že i to nejmenší mučení v očistci je větší než největší trápení na zemi. Jedna minuta v očistci se rovná jednomu životu plného bolesti a trápení na zemi.

Charakteristickým rysem pro očistec je oheň, který čistí duše zemřelých od neřádu a špatnosti. Jak již samotný název vypovídá, očistec slouží k očistě, za tím účelem používá oheň.

Poslední věci člověka nás seznamují s názorem Paula Wanna, který tvrdí, že kdybychom všechny tresty, mučící praktiky, trápení a bolesti srovnali s trestem, jenž praktikuje očistec, měli bychom si těchto pozemských bolestí více vážit. Trápení podle této knihy může skončit. Každého odsouzeného totiž může vysvobodit modlitba, almužna nebo mše složená za jeho duši. Pokud se tak nestane, existence dle této knihy je stejně dočasná, neboť trvá do soudného dne. Spekulativní zůstává, kdy soudný den nastane.

5.1.3 Části očistce

Očistec se v kapitole *Vítr jest život člověka* dělí podle stavu duší:

*V sedmerým stavu jsou duše v očistci postavené, v prvním stavu se vynacházejí duše ode všech opuštěné, v druhém duše, jenž nyní přišly do očistce, v třetím duše, jenž dlouhý čas v očistci se trápí, v čtvrtém duše, jenž nejdéleji mají býti v očistci zdržané, v pátém duše, jenž nejspíš mají býti vysvobozené, v šestém duše, jenž s největšími muky jsou trestané, v sedmém duše, které k Rodičce Boží byly pobožné.*⁴⁰ (Kolman Hendl, *Trojnásobní dušiček v očistci běda skrze trojí O v radost věčnou obráceno, to jest Kázání za mrtvé bratry a sestry velebného bratrstva u svatého Ducha*)

Zlatý nebeklíč v kapitole *O jednom Mnichu z Engellandu, který tři dni v duchu očistce uveden byl a strašlivé věci viděl* klasifikuje očistec na tři části:

⁴⁰ SLÁDEK, M.: *Vítr jest život člověka aneb Život a smrt v české barokní próze*, str. 58.

Oblast strašlivého ráje, kde jsou odsouzenci od červů hryzáni takovým způsobem, že červi odtrhují trestaným maso od kosti. Jiní odsouzenci se pečou na rožni, vaří se v pekelných lázních, nad nimiž čerti vedou dozor.

Druhou oblastí je údolí, kudy proudí nesnesitelně zapáchající řeka a ovzduší zamořuje čpící mlha. Všude kolem řeky je zima a tma, nedaleko je ale také oheň, který d'áblové používají pro přechod duše ze zimy do tepla, tím ji trápí.

Třetí místo je veliký plac, skrze který také teče řeka plná smradlavé síry. Kolem řeky se shromažďují také zapáchající červi. Ti červi pojídají maso trápených, jímž maso opět naroste, aby se červi opět mohli dosyta posilnit. I d'áblové sehrávají úlohu trapičů – sekají odsouzencům údy, které jim zase narostou.

5.2 Motiv soudu

Soud patří opět do posledních věcí člověka a opět jsem jej nezařadila ani do motivů nebe, ani do motivů pekla, ale mezi tyto dvě témata. Důvod je zřejmý, i když se soud odehrává na území nebe, probíhá před bránou do království nebeského/ráje. Duše tedy nemá zcela vyhráno, že tu zůstane, stále ji mohou svrhnout do svého pekla d'ábelští andělé, čerti. S tím souvisí druhý důvod, proč jsem motiv Božího soudu zařadila mimo dvě hlavní kapitoly. Soud tvoří jakýsi mezistupeň, k němuž musí vystoupat všechny duše, a na základě jeho rozhodnutí, duše může užívat božských darů, v tom opačném případě musí trpět pekelné mučení.

O soudu se hovořilo hned v několika attributech: jako o osobním, soudném dnu, božím soudu a posledním soudu.

5.2.1 Osobní soud

V *Posledních věcech člověka* se hovoří o osobním soudu, jehož ztvárnění bylo pro mě osobně nejzajímavější, protože osobní soud je chápán zcela jinak než zbylé soudy, v nichž hlavními představiteli je Svatá trojice nebo sám Ježíš. Přesvědčte se sami:

Přibližně v téže době však existovala i varianta, v níž hrají roli andělé a d'áblové. Jeden německy psaný text z 15. století například vypráví o "mostu visícím nad jezerem, a to jezero bylo bezedné, a voda vřela sírou a smolou. A d'áblové v tom plavali jako žáby. Most zářil a byl hladký, a každou duši, která naň vstoupila a dříve nežila čistě, hned svrhnou zlí duchové..." Dobrým naopak pomohou andělé, sestoupivší s nebes. Jde tu o zpracování vize, zapsané před rokem 600 papežem Řehořem Velikým. Všechno působí velmi konkrétně, jakkoli k tomu papež připojil alegorickou interpretaci.⁴¹

5.2.2 Soudný den

V *Písniích o posledních věcech člověka* se také píše o soudném dnu, resp. posledním soudu, kdy padají hvězdy, pukají skály společně se zemí, která je v jednom ohni. Archandělé troubí všem umrlcům, aby vstali z hrobů, oni uposlechnou a předstoupí před nejvyšší soud. Nebe se otevře a přichází boží armáda v čele s archandělem Michalem. Nejvyšší soudce, Ježíš Kristus, čte z knihy činy i výroky. Skupinu mrtvých rozdělí na skupinu po své pravici a po své levici. Těm, kdo stojí po pravici, Kristus daruje korunu a slíbí, že jim vynahradí vše těžké, co na zemi prožili špatného a s čím zlým se potýkali. Ti, kdo stojí po levici, musí okamžitě nejvyššímu soudci zmizet z očí. Tak probíhá poslední soud v této sbírce písní.

5.2.3 Boží soud

V publikaci *Vítr jest život člověka aneb život a smrt v české barokní próze* je v jednom z masy textů soud označen jako Boží soud, které značí Boží spravedlnost. Božím soudem je tu míněn poslední soud, tedy příchod do království. Nejvyšším soudcem je také Syn boží, jako v předešlém odstavci, tedy Ježíš. Ti, kteří jsou „předvoláni“, ti jsou žalováni od andělů, d'áblů a vlastního svědomí. Vše je u posledního soudu řečeno a soudci představeno.

⁴¹ DINZELBACHER, P.: *Poslední věci člověka: nebe, peklo, očistec ve středověku*, str. 39.

Soudce čte hříchy a činy z knihy hříchů, která se také objevuje v publikaci o odstavec výš.

Podobně boží soud popisuje i *Slaviček rájský* v *Písni o smrti*:

*Zatroubíť Archanjel troubou,
by každý z mrtvých vstal,
a skutky své nesl s sebou,
na soudu Božím stál:
...⁴²
Andělé i všickni Svatí,
proti hříšným stanou,
d'áblové mrzcí rohatí,
také nepřestanou:
Soudci na ně žalovati,
hříchy jich oznamovati,
orteale žádati.⁴³*

V dalším textu (Martin Prugger, *Kniha naučení a příkladův, v který,* ačkoliv sprostě, však světle, ale i dukladně se představuje celý katechizmus) knihy *Vítr jest život člověka* je zmíněna možnost, že se k poslednímu soudu mohou předvolat sami lidé, ještě za života:

Jistý arcikníže rakouský, Rudolf jménem, poručil jednoho rytíře bez příčiny utopiti; ten před svou smrtí povolal toho arciknížete k soudu Božímu, aby se tam v roce a dnu postavil. Smál se tomu kníže a řekl: Dobře, jdi jenom napřed, však já za tebou přijdu. Ten rytíř byl utopen, arcikníže ale zimnicí obklíčen, upamatujíce se na to povolání k soudu Božímu, řekl: Můj čas smrti přišel, já se musím k soudu postavit; a nato zemřel.⁴⁴

Ve *Sporu duše s tělem* se onen soud zobrazuje jako váhy:

*Dušíčka na vahách sedě,
vzdese, k světíej Maří hledě:
„Slunce sktvúcie*

⁴² BOŽAN, J. J.: *Slaviček rájský*, str. 295.

⁴³ BOŽAN, J. J.: *Slaviček rájský*, str. 296.

⁴⁴ SLÁDEK, M.: *Vítr jest život člověka aneb Život a smrt v české barokní próze*, str. 34–35.

*róže ktvúcie,
vymoz mě z múky(je to podle knihy) horúcie!*

*Pozdvihni mne málo výše,
dosaháť mne pkelná ríšě,
chtieť' otjieti,
mě prič' vzieti,
v svá hříšná bydla pojieti.⁴⁵*

Kristus říká:

*„Nepros za ňu, milá matko!
Mučilat' mě, tvé děťátko;
věř zacělo,
že jest mělo
ran ot nie mnoho mé tělo.“⁴⁶*

Na konci se všichni přikloní k Matce Boží, nejenom Milosrdenství a Pokoj, které od počátku s Marií souhlasí, ale nakonec i Pravda a Spravedlnost vystupující z počátku v opozici Svaté Matky.

⁴⁵ JAKOBSON, R.: *Spor duše s tělem. O nebezpečném času smrti*, str. 85.

⁴⁶ JAKOBSON, R.: *Spor duše s tělem. O nebezpečném času smrti*, str. 88.

6 Motivy pekla v české barokní literatuře

Peklo je dobový strašák, jehož úkolem bylo mravně polepšovat lidi, už jenom tím, že se o něm vypráví jako o existujícím území nebo stavu duše.

V *Písních* se domovem pekla stává jeskyně, která je zároveň žalářem a bezednou propastí, s tímto motivem se setkáváme i v knize *Vítr jest život člověka*, přičemž celá půda pekla je zalita do ohnivého moře, a pokud se žhavé proudy dotknou jakéhokoli stvoření, zhyne. Peklo tato sbírka dále charakterizuje jako místo, kde vládne tma, hvězdy sem nesvítí. Sbírka zahrnuje i známé reálie pekla a jeho mučící nástroje: pánve, kotle, pouta, šibenice, vidlice, klády, kola, ale zajímavé je, že jako jeden z mučících nástrojů je používán právě kříž, který je znakem náboženství.

Charakteristické pro peklo ve všech knihách a textech je nesnesitelný zápach a samozřejmě všudypřítomná smůla a saze.

Samotné peklo líčí *Historia* jako království zlé moci nazývané Legion:

„I máš předně a přede všemi otázkami svými věděti o tom, že peklo mnoho figúr a znamení má. Nebo peklo jedná se jmenuje žíznivé z příčiny té, že člověk, jsouc v něm, žádného občerstvení a svlažení jazyka, těla i duše nemá. Druhé, jmenuje se peklo oudolí, kteréž nedaleko od Jeruzaléma vzdálené leží, a šírokost a hlubokost toho oudolí jest, to jest od trůnu nebeského, v němž obyvatelé nebeského Jeruzaléma sou a přebývají, odcizeno a vzdáleno jest, takže zatracenci, v témž oudolí bez přestání bydlejíce, vysokosti města Jeruzaléma nebeského dosahnouti nemohou. Třetí, peklo se také jmenuje palác, kterýž tak široký jest, že zatracenci, ješto na něm bydlejí, žádného konce jeho spatřiti nemohou. Čtvrté, jmenuje se peklo peklo horoucí a hořící, od něhož se všecko zapaluje a hoří, čehožkoliv dotkne a cokoliv se tam dostane, nápodobně jako kámen v peci ohnivé, ačkoliv ten se od ohně rozpaluje, však nehoří a od téhož ohně zkažen a na popel spálen nebývá, nýbrž čím dále vždy více tvrdším zuostává; tak také nápodobně i duše zatracencův jednostejně hořeti a od ohně pekelného nikterakž spáleny nebudou, nýbrž vždy větší a větší muky / okušovati a snášeti mají a budou. Páté, jmenuje se peklo tolikéž muka věčná, kterážto ani počátku, ani konce a naděje k vysvobození žádného nemá. Šesté, jmenuje se také věže

tmavá, v níž se slávy boží světla nebeského, slunce ani měsíce spatřiti nemůže. A kdyby jen to peklo takové světlo mělo, jako u vás noc temná přirozená jest, tehdy by vždy částka a naděje byla budoucí jasnosti slunečné a světla nebeského. Sedmé, jmenuje se tolikéž peklo jámou, klopotou a roklí, jako by ta od zemětřesení učiněná byla, o níž když kdo zavadí, takovou propast a příkrost z sebe vydává, že do konce nezpytatedlná jest, z kteréžto propasti a hlubokosti jako by nic jiného nevycházelo, než toliko pouzí větrové. A tak peklo jednáč jest volný a prostranný, jednáč široký a ouzký, a zase rozšířený a tak dále. Osmé, peklo se také jmenuje skálou tvrdou, špičatou a příkrou. Nebo peklo tak upevněno a opatřeno i učiněno jest, že ani země, ani kamene žádného okolo sebe nemá, nýbrž rovně jakž Pán Bůh nebesa stvořiti a učiniti, tak také i grunt pekelný velmi tvrdý, špičatý a urážlivý založiti jest ráčil jako nějakou vysokou skálu. Deváté, jmenuje se peklo vězení, v němž se zatracenci na věčnost vězí a drží. Desáté, jmenuje se tolikéž odsouzení, kdež se duše do pekla jakožto do věčného/žaláře odsuzují a kondemnují. Nebo jak při světským patrným právu zločinci a přestupníci ortelováni bývají, tak také i duše hříšných týmž podobným ortelem odsouzeni berou. Jedenácté, jmenuje se peklo také záhuba a zkáza, nebo v něm duše hříšné takové nenabyté škody na sobě pociťují, kteráž jim na věčnost k nápravě přivedena býti nemůže. Dvanácté, jmenuje se hanbou, kondemnací a zavržením duše, po němž se člověk do takové propasti a hlubokosti doluov vspustí, rovně jako ten, kterýž na vysoké skále stojíc, z ní dolův k zemi hledí a všecko se s ním točí. A jako člověk ten, ješto sobě zoufá, ne proto na vrch a špic skály neb hory leze, aby okršlek její spatřiti mohl, nýbrž čím veřejí nahoru vyleze, tím zvejšejí aby dolův upadl, tak také i s hříšnými a odsouzenými dušemi, kteréž do ohně pekelného uvrženy bývají, se děje, neb čím více která duše hřeší, tím také hlouběji až na grunty pekelné upadá. Kteréžto peklo (poněvadž i toho ode mne věditi žádáš) tak jest od Pána Boha stvořeno a utvrzeno, že možné není, aby je člověk zpytovati a rozumem svým, jaké jest, obsáhnout mohl.⁴⁷

Veliký bouřlivý vítr se valiv, obehnal dům tak silně, jako by se do gruntu rozkotati a rozmetati měl, z čehož se studentové velice ulekše, z loží vyskočili

⁴⁷ Historia o životu doktora Jana Fausta. Ed. J. Kolár, str. 48–50.

a sebe vespolek k modlení pobídli a napomenuli, z komory nevycházejíce kromě hospodáře, kterýž z komory a z domu svého do jiného vyskočil a utekl. Studentové pak, jenž podlé světnice doktora Fausta leželi, mezi tím takovým větrem bouřením slyšeli veliké syčení a sipění, jako by týž dům všecken hadův a jiných všelijakých jedovatých zeměplazův plný byl, též také slyšeli, když se světnice otevřela, že ubohý Faustus za pomoc „Ach, ach, ouve“ křičeti počal, a to půl ústy toliko, a potý že ho více křičeti neslyšeli.

Na ráno pak studentové kteříž celou noc říkáje nespali, vstavše, šli do světnice, v nížto doktor Faustus, očekávaje svého hrozného vraha na sebe, samotným zůstal, zdaliž by ještě tu nebohý byl, ale všedše do ní, žádného Fausta více nenalezli, než toliko očitě spatřili, že po stěnách i po zemi v též světnici krev Faustova stříkala a se vylila, nadto vejš, že mozek z hlavy jeho, když tak od d'ábla drancován z jednoho kouta do druhého byl, na stěnách zůstával, k tomu oči jeho, též nadíle zuby k podivení hroznému a strašlivému po světnici rozstříkaní ležely a zůstávaly. Což vidouc studentové, teprva ho více plakati a želeti počali, však předce nenalezše tu těla jeho, dotud hledati nepřestali, až je na dvoře na hnoji našli, a to tak zmožděné, zohavené a zmačkané, že na ně hrozně a žalostivě patřiti bylo.⁴⁸

Veškeré knihy popisující pekelné praktiky a peklo samotné zdůrazňují, že jde o místo, odkud není úniku, pokud jednou duše vstoupí do pekel. Stejným způsobem peklo charakterizuje již zmíněná kniha popisující pekelná muka a peklo samotné, je to *Věčný pekelný žalář*. Věčný pekelný žalář se pro ty,... kteříž mají do něho přijíti, jednou otevřel, a když do něho vsazení budou, tak pevně zavřel, aby z něho žádný na věky věků propuštěn býti nemohl.⁴⁹

6.1 Motiv vzniku pekla

Poslední věci člověka nás seznamují s vytvořením pekla. Původně toto území stvořil Bůh pro padlé anděly, kteří byli za jedno s Luciferem, a bylo stvořeno v té fázi, když Lucifer plánoval svrhnout Boha. *Slaviček rájský*

⁴⁸ *Historia o životě doktora Jana Fausta*. Ed. J. Kolár, str. 133–134.

⁴⁹ MANNI, G. B.: *Věčný pekelný žalář*, str. 11.

v *Rozjímání o pekle* nás seznamuje se vznikem výrazu pro nejhorší část bytí v posmrtném životě: ... nazývá se peklem, proto že se v něm ustavičně pekou, mučí a trápí přebídní zatracený, ...⁵⁰

6.2 Motiv lokace pekla

Otázkou je, kde leží. Opět odpovídá kniha o *Posledních věcech člověka*:

Anglický benediktin Ranulph Higden, který ve druhé čtvrti 14. století sepsal encyklopedické dějiny světa, spočítal, že peklo leží 3245,5 mil pod zemským povrchem; průměr Země je totiž 6491 mil a peklo je přesně v jejím středu. Tentýž názor sdílel i Tomáš Akvinský. Objevuje se i v literatuře národních jazyků - tak třeba v jednom naučném dialogu, kolujícím pod jménem Mistra Eckharta: "Skutečné peklo je přesně uprostřed země, co nejvíce vzdáleno od nebes, tak jako jsou jádra v jablku. Dám na to krk, že z toho jedině slovo není vylháno."⁵¹

Tobias Swinden naopak přiřadil k peklu část území Slunce, protože sluneční žár teprve odpovídá té správné teplotě pekla.

6.3 Motiv cesty do pekel

Poslední věci člověka popisují taktéž trochu detailněji než ostatní knihy cestu do pekel proudící přes řeku Obžerství a pevnost Zoufalství. Na této cestě ještě nevystupují samotní d'áblové, pouze karikatury jednotlivých hříchů. Jako jsou například lidé, kteří holdují obžerství.

Jaká je cesta do pekla, o tom nám vypovídá kniha *Věčný pekelný žalář*:

Když sem, prej, jako mrtvý ležel, uveden sem byl na jakous širokou a velmi prostrannou cestu, po kteréž šlo nesčíslné množství lidu: to však sem znamenal, že čím dále se ta cesta táhla, tím užší vždycky byla, ale na jejím konci byla velmi hrozná a široká propast, ku kteréž když sem se dostal, nevěděl sem sobě velikou teskností, co počíti, protože ani sem, ani tam nebylo mi možné jednoho kroku učiniti.⁵²

⁵⁰ BOŽAN, J. J.: *Slavíček rájský*, str. 302

⁵¹ DINZELBACHER, P.: *Poslední věci člověka: nebe, peklo, očistec ve středověku*, str. 92

⁵² MANNI, G. B.: *Věčný pekelný žalář*, str. 171.

Jak můžeme vidět na obou interpretacích cesty do pekel, obě popisují cestu jiným způsobem. *Poslední věci člověka* se spíše uchylují ke karikaturám, naopak *Věčný pekelný žalář* se spíše obrací na recipienta textu, kterého míní vyděsit.

6.4 Motiv d'ábla

Motiv d'ábla byl v barokní literatuře také velmi aktuální. Jak jsme už zmínili, v baroku řádily nepokoje. Válka, různá povstání, ale také epidemie jsou potomky d'ábla, tudíž i moc zla vstupuje do literatury. Není to ale zdaleka jediný důvod, proč se s ním v literatuře setkáváme. Další důvod jsme zmínili v předešlé kapitole, a tím je zastrašit. Podat tak realistický obraz d'ábla a místa jeho působitě mělo mít za následek větší lásku k Bohu. Postava d'ábla tedy symbolizuje protipól Boha.

Měli bychom si v první řadě uvědomit, že pojem d'ábla zahrnuje sluhý hlavního vůdce pekel (chcete-li Lucifer), d'ábly, kterých je několik stovek a tisíc, které chápeme jako bytosti spadající pod jeho moc a vládu (jsou často označováni jako čerti). Nebo se d'ábel také charakterizuje jako ta nejvyšší složka pekla, hlavní mozek pekelných trapičů, a ostatní jsou jen zlí duchové či čerti. Protože je tento pojem v barokní literatuře zavádějící, je nutno říci, že v této kapitole se budu zabývat d'áblem jako tou nejvyšší pekelnou osobou. Stěžejním materiálem pro tuto postavu se pro mě stala kniha *Historia o životě doktora Jana Fausta* psaná proto, aby postrašila čtenáře, aby člověk byl varován před sváděním d'ábla k hříchu, aby smrtelník nebyl oklamán pekelnou chytrostí, ale zůstal při Bohu. Pokud se tak nestane, jejich duše okusí věčného utrpení, věčného ohně. Zřící se božího království nečistá duše může při sepsání smlouvy s d'áblem.

Věčný pekelný žalář d'ábla se jménem Lucifer charakterizuje následovně:

Kterýž rovně jako onen drah od nejvyššího místa pekla až do nehlubšího dosahoval. Hlava jeho byla tak hrůzně veliká, že svými rohami kteréž na ní stály na způsob koruny, první stranu mučírny téměř přesahovala, kterouž všecku ohněm a nesnesitelným smradem naplňovala, ramena pak s prsy a s břichem až

*do kolen druhou stranu pekla zaměstnávala, ale uší, kteréž byly až do pat dlouhé, a nohy do třetí a nejhlubší strany propasti dosahovaly. A byla ta příšera ze všech stran ukována velikými řetězy ohnivými, tak mnohými, že ani jedné částky na ní nebylo, která by nějakým řetězem svázaná nebyla. Nadto všecko ta příšera s naddotčeným hrozným drakem jedním řetězem s přetěžkou mukou a bolestí velmi tuze svázána byla.*⁵³

Đábel popisovaný *Historií* působí jako nepřítel lidí a Boha, nepřeje Pánu, aby mohl udílet milost a spasení, proto usiluje o to, aby lidi od Boha odloučil.

Jak se vyvolává ďábel, nám prozradí tato nejpopulárnější kniha o ďáblovi.

*Přišel tehdy do jednoho hustého lesu, jakž sice někteří praví, který u Vitemberka jest, Špesset řečený, k čemuž se doktor Faustus sám potom přiznal. V tom lesu před večerem na křížovém rozcestí hůlkou několik kol okrouhlých učinil a dvě po straně, že ty dvě, kteráž nahoře stála, do velikého kola vešly. A tak zaklínal d'ábla v noci jako k 3. hodině.*⁵⁴

*... tu se ďábel tak ukazoval, jako by nerad k tomu cíli a místu šel, začav v tom lese takový chramost a bouření, co by se všecko do gruntu zvrátiti mělo, takže se dříví až k zemi shejbal. Potom oslepil Fausta, že se mu zdálo, jako by plný les čertů byl...*⁵⁵

Faustus čaruje za účelem podmanit si ďábla, aby mu tato mocná síla byla poslušná. Docílí toho, že se ohnivá koule, kterou Faustus svými kouzly přivolá, promění na ohnivého muže. Ten se pak změní v postavu v rudém oděvu, která se ptá svého vyvolatele, co by potřeboval. Mág chce naprostou poslušnost od ďábla, ten ale nemůže být pod vládou smrtelníků, proto má Luciper k dispozici zlé duchy (Svaté Juliáně se naopak podařilo podmanit si přímo ďábla). Zlí duchové v této knize jsou prostředníky ďábla, kteří lapají smrtelníky do svých pomyslných pekelných sítí a snaží se pro svého pána ukořistit duši, jež by opovrhla Bohem a podmanila se peklu. I Faustus má svého ducha zla k dispozici za té podmínky, že po vypršení určité lhůty propadne Faustus naopak jeho pekelné moci. Zlý duch

⁵³ MANNI, G. B.: *Věčný pekelný žalář*, str. 199.

⁵⁴ *Historia o životě doktora Jana Fausta*. Ed. J. Kolár, str. 30.

⁵⁵ *Historia o životě doktora Jana Fausta*. Ed. J. Kolár, str. 31.

ho učiní neviditelným, činí to, co na něm Faustus žádá, tedy aby byl duchem poslušným a poddaným, aby se zjevil kdykoliv bude jeho vyvolatel potřebovat. To znamená, že se v barokní literatuře objevuje i motiv podmanění si zlé moci, i když pouze na určitou dobu. Duch zla se podrobí, aby z toho následně mohl vytěžít smrtelníkovu duši.

Faustus potvrdí vlastní krví, že si přeje mít zlého ducha v moci. Tím stvrzuje, že bude nepřítelem všem křesťanům, zřekne se tedy víry. Podepsal, že se nenechá k víře nazpět přivést.

Podpisem se Faustus zříká lehkomylně a opovážlivě Boha, Pán od něho ustupuje společně s andělským průvodem. Duch určí rok, kdy si pro něho přijde a stáhne do pekelné říše. Zlý duch dostává i jméno, Mephostophiles, a zjevuje se v mnišském rouše. Po podpisu se Faustovi začínají doma zjevovat různé jevy, jako jsou mlha, zlato, slyší varhany a jiné zvuky.

Historia o životu doktora Jana Fausta hovoří o více d'áblech, kteří mají nad peklém moc. Jedním z nich je Luciper. Tím, že se Faustus neustále svého zlého ducha Mephostophila ptá na otázky ohledně Lucipera, získala jsem stěžejní materiál pro tuto podkapitolu. Faustus se ptá, proč je Luciper padlý anděl. Mephostophiles nejprve obšírněji vypravuje, že Luciper byl opravdu krásný anděl stvořený samotným Bohem, ale byl svržen a postavení v nebi zbaven. Proč? Když ho Pán Bůh stvořil a dosadil na úřad knížectví, Luciper pocítil velkou pýchu a to Bůh netrpěl, svrhl ho. Samotného Lucipera tedy odsoudil do pekla. Padlý anděl zanevřel na všechny a všechno ostatní a začal usilovat o to, aby lidé páchali sebevraždy nebo se mezi sebou vraždili. Proto si na pomoc sjednal služebníky, aby lidi sváděli k hříchu, k chlípnotem.

Jak vypadal zmíněný Luciper? *„postavy mužské, chlupatý a vlasatý, maje na sobě barvu veverčí a ocas okrouhlý, nahoru se pnoucí, jako veverky obyčejně mají.*

Luciper není jediný d'ábel, na což nás upozorňuje kniha o Faustovi. Jeden se například jmenuje Beliál. Přichází společně se služebníky:

Beliál pak ukázal se doktorovi Faustovi v způsobu nejchlupatějšího a nejčernějšího nedvěda s ušima nahoru obrácenými ohnivými, maje tlamu

ohnivou, zuby dlouhé, bílé, ocas dlouhý okolo tří loket zdýlí a na hrdle tři křídla lítavá. A tak k doktorovi Faustovi jeden po druhém do světnice šli a lezli...⁵⁶

Tito dva ďáblové nejsou jedinými pány pekla: *Po něm všel druhý, Belzebus jménem, ten měl vlasy tělné barvy a hlavu buvolovou se dvěma hroznými ušima a s ocasem kravským, jsouc též po životě chlupatý a vlasatý, maje křídla dvě veliká bodlavá jako trní na poli, žlutě a zeleně kropená, z nichžto po svrchu paprslkové ohnivi vyskakovali. Třetí, jménem Astaroth, ten vešel k Faustovi v způsobu jednoho velkého hada, leza bez noh po ocasu, modré barvy břicho pospodu maje, převeliký, podbílý a podžlutý, napřed dvě krátké nohy žluté, po hřbetě fialové barvy, s špicemi a štětinami bodlavými a ježkovými s prstu zdýlí. Čtvrtý Šatan, ten byl naskrz bílý, šerý a chlupatý, maje hlavu osličí, ocas kočičí a pazoury lokte zdýlí. Pátý, Anubis jménem, ten měl psí hlavu, strakatý, kde černý byl, tu měl krůpěje aneb tytlíky bílé, a kde byl bílý, tu měl krůpěje aneb tytlíky černé, maje nohy a uši dolů visící jako pes, čtyř loktů zdýlí. Šestý, Dithykanus jménem, ten lokte zdýlí byl, způsob malého ptáka a koroptvy, toliko že okolo hrdla zelené a strakaté barvy byl. Sedmý a poslední, Drachus jménem, se čtyřmi krátkými nohami žlutými a zelenými a životem brunátným, ohnivým a s ocasem podčerveným, Faustovi se ukázal. A tato sedmera knížata těmito oznámenými barvami oděná byla.*⁵⁷

Tito ďáblové mohou na sebe brát podobu zvířat. Dokážou se proměnit v různou havěť, jako je třeba moucha, blecha atd. Prý se tak proměňují, aby na zemi mohli trápit lidi. Jinak ale mají svou hrozivou podobu, která děsí duše v pekle. Jinak tomu je v *Dějínách d'ábla*. Tato kniha také tvrdí, že se démon může vtělit do těla jiné osoby, ale oproti *Historii* nemá své vlastní tělo, nemůže se tedy rozmnožovat. To, že ďábel nebo čerti nemohou mít své potomky, následně podpírá text z knihy *Vítr jest život člověka*, kde dcerou d'ábla je samotná smrt.

Truchlivost pochází od d'ábla, od hříchu, od nemoci a od smrti, jsou dnešního dne ti ploditelové žalosti až na hlavu poražení, sami truchlejí, sami jsou v žalosti postavení; nemoudrá věc jest tehdáž smutným býti, kdyžto moje nepřátelové v zármutku a v smutku chodí. Nikdy d'ábel nebyl a není smutnější jako

⁵⁶ *Historia o životě doktora Jana Fausta*. Ed. J. Kolár, str. 59.

⁵⁷ *Historia o životě doktora Jana Fausta*. Ed. J. Kolár, str. 59–60.

*v čas velikonoční, nebo ty dni smutek nosí. Za koho? Za svou dceru. Která je d'ábla dcera? Smrt, ta že jest dnes přemožená, usmrcená od Krista Pána, čert s svými holomkami černý šaty má.*⁵⁸ (*Jaké jsou to řeči, které rozmlouváte vespolek, a jste smutní? Od Kolman Hendl, Kvítkove na pouti emmautynské sebrany, ne všem, jedině těm, který jsou takové, obětované...*)

Dějiny d'ábla vypisují synonymní výrazy pro d'ábla, například: Satan, kníže temnot.

České baroko otisklo text Božanova *Slavička rájského (Na den svatý Panny a mučedlnice Boží Juliány)*, který charakterizuje d'ábla jako karikaturu, jako parodickou „osůbku“, neboť se bojí ženy zmoženou bolestí, ale posilněnou vírou v Boha. Přesvědčte se: Vypráví o tom, jak svatá Juliána nechce pojmout za manžela jednoho muže, který spadá do vyšší vrstvy. Je ochotna si ho vzít, pokud se muž nechá pokřtít. Ten ale nechce akceptovat podmínku, protože by mu hrozilo stětí od císařského kata. Uvrhne ji do vězení, kde ji nechá mučit, aby v návalu bolesti přislíbila sňatek. Pro d'ábla je bolestí zmožená žena lehkou kořistí, aspoň si to myslí, tudíž se jí zjeví v podobě anděla a snaží se jí svést z víry. Juliána pozná pekelné mámení, sváže pokušitele a začne ho bít. Když jde na popravu, táhne ho z vězení za sebou v řetězech. Dábel vystupuje jako „nerozvaha“ bojící se ženy, že ho bude opět bít. Je natolik bojácný, že se dokonce začne modlit. Andělé při popravě Juliánu pro její víru neustále uzdravují. I u toho je přítomný zlynčovaný dábel a smrt jí přeje. Nestydí se to i veřejně prezentovat, jakmile se na něho Juliána podívá, dábel dostane opět strach, který mu zalepí ústa. Jakmile jí je setnuta hlava, Bůh Juliánu přijímá do svého království.

6.5 Motiv čertů

Hlavními „obyvateli“ pekla, jak zmiňuje kniha *Vítr jest život člověka*, jsou stovky d'áblů vykresleni jako šerední draci. Čerti vystupují jako popravčí a vypadají dle *Písní o posledních věcech člověka* následovně:

... Černější jsou než krkavci,
jako bejci rohatí.
Rozmanitých

⁵⁸ SLÁDEK, M.: *Vítr jest život člověka aneb Život a smrt v české barokní próze*, str. 91.

*šlem litých
tvářnost na sobě mají;
z chřípí, z očí
dnem i nocí
plamen hrozný foukají.⁵⁹*

...

*Když počnou štymovat hlasy,
ach, jaká tu muzika!
Vstávají na hlavě vlasy,
kdo zaslechne, utíká.
Co kuň hničí,
co slon řičí,
co kocouři mňoukají.*

*Tento kváká,
onen kráká,
tito pak kokrhají.⁶⁰*

6.6 Motiv pekelných muk

Obraz hříšníků hořících v pekelných plamenech nám vykresluje snad každá barokní kniha, která se zabývá peklem, a to za jediným účelem, aby se člověk včas polepšil, aby byl ponaučen, co se po smrti může stát, a aby se vyvaroval hříchů, za které jsou tak kruté tresty. Trápení zatracenců totiž nemá konce, jakmile jejich tělo shoří, opět se tělesná schránka obnovuje a nanovo začíná i trápení hříšníků.

6.6.1 Motiv pekelného ohně

Jestliže se řekne peklo, většina ho asi ihned spojí s jeho nejdominantnějším živlem, a to je oheň. Specifické pro pekelný oheň je, že

⁵⁹ *Písně o čtyřech posledních věcech člověka*: Ed. J. Váchal, str. 24.

⁶⁰ *Písně o čtyřech posledních věcech člověka*: Ed. J. Váchal, str. 25.

nevydává žádného světla. Absenci světla si vynahradí na žáru, který vydává. I přesto, že pekelný oheň pálí víc než oheň na zemi, nikdy nic nespálí. Proto může navěky trápit duše patřící jeho plamenům. Je jen jeden, na každého hříšníka působí jinou silou, každý úd, podle jeho hříchů, pálí jinou měrou.

*A to všechno činí všemohoucnost a spravedlnost Boží, kteráž toho ohně užívá za nástroj k trestání jednoho každého podle jeho zasloužení.*⁶¹

*Tak oheň v pekelné peci bude sice moci páliť a trápiti ty, kteříž spravedlivým Božím soudem do ní uvrženi budou, ale nebude moci svítiti, neboť Pán Bůh, jenž jest všemohoucí, tu moc jemu odjiti může a pro větší trestání zatracených skutečně odejme.*⁶² (V této ukázce je Bůh nadřazen nad peklem. Ve *Věčném pekelném žaláři* se tato nadřazenost stává velmi frekventovaným prvkem.)

Každý člověk má svého strážného anděla, ale i ďábla pokušitele – na smrtelné posteli se oba snaží dostat duši na svou stranu a odvrátit ho od druhého. Pokud zvítězí ďábel, duše je trápená pekelnými muky, které *Poslední věci člověka* nastínilo takto:

*Různá muka odpovídají tomu kterému provinění, stejně jako v právu pozemském. Typická je následující představa pekla, vycházející z vidění mystika Jindřicha Susa. Jde o dosud nevydaný jihoněmecký text z 15. století. "Ochlastové, žráči a hýřilové, kteří sloužili svému břichu rozkošemi jídla a pití, ti byli trápeni nesnesitelným hladem a žízní, jako hladoví vlci. A když zatoužili po něčem k pití nebo k snědku, byli tam připraveni ďáblové s naběračkami a planoucimi vědry a dočista bez slitování, a podali jim truňk ze síry a roztaveného olova, rubínově rudý samým žárem. Ten nápoj jim ďáblové lili do úst, a on procházel jejich břichem.... Ti pak, kteří poznali tělesnou lásku, ať muži nebo ženy,... ti měli ohnivé šípy a ve velkém roznícení se vzájemně honili a lovili a jeden druhého zraňovali po celém těle strašnými smrtelnými ranami.*⁶³

⁶¹ MANNI, G. B.: *Věčný pekelný žalář*, str. 76.

⁶² MANNI, G. B.: *Věčný pekelný žalář*, str. 52.

⁶³ DINZELBACHER, P.: *Poslední věci člověka: nebe, peklo, očistec ve středověku*, str. 106.

Věčný pekelný žalář se komplexně zabývá trápením duší v pekle, rozděluje je na trápení: zraku, vidění, sluchu, zápachu, smyslů, temností, trápení nehýbání se z místa, trápení od pekelných potvor a jiná.

*Tamť zajisté lichevníci jakýmis rozpálenými plechy mučení byli a potom pro nenasycenou žádost peněz, pro které tak mnoho křivd jiným, dokud byli na světě, učinili, rozpuštěné stříbro a zlato čerti jim do ust lili a potom do jakýchs pánev rozpštěného stříbra a zlata plných je uvrhovali. Také to trápení snášeti musili lakomci, krom toho, že tito pro svou obzvláštní muku od čertů v způsobu hrozných hadů trhání bývali. Rouhači (kterěž svatá Františka viděla na tom místě, kdež jsou větší trápení) krom velmi prudkého ohně, jímž více nežli jiní zatracenci mučení byli, tuto měli svou obzvláštní muku, že jim jejich jazykové rozpálenými háky s hroznou ukrutností z ust vytahováni a ohnivými želiškami ze všech stran propichováni bývali. Zrádcům a víry nezdrženlivým lidem ohnivými háky pekelní duchové vytahovali srdce, a když je ven dostali, na kusy je roztrhovali k potrestání jejich někdejších lstí a podvodů. Ačkoli pak ta srdce někdy nebyla s svými těly sloučena, předce však oni přetěžkou bolest z toho cítili.*⁶⁴

Učení křesťanské Bedřicha Bridela otisknuté v *Českém literárním baroku* uvádí další motiv trestu, tentokrát se nejedná o trestání na pekelné půdě, ale přímo v domě jednoho z hříšníků, stejně tak to bylo i v *Historii*. Báseň líčí jeden večer mužů, kteří holdují alkoholu. V alkoholovém blouznění jeden z nich poděkuje za pití a jídlo přímo ďáblovi. Pekelný muž pak v noci přichází se dvěma čertovskými kuchtíky, kterým rozkáže upéct ďáblu děkujícího opovážlivce. Ostatní jsou v druhém pokoji a cítí, jak se maso jejich přitele pálí.

Pekelná muka jsou zobrazována většinou na základě svědectví, které mělo smrtelníky díky možné autenticitě odradit od hříchu

⁶⁴ MANNI, G. B.: *Věčný pekelný žalář*, str. 200.

7 Versus

7.1 Nebe versus peklo

*Uvažuj potřetí, že dva domy věčnosti na onom světě se nacházejí, jeden šťastný a blahoslavený, druhý pak nešťastný a právě zlořečený: jeden na nejvyšším místě, a druhý v pekle, v propasti nejhlubší. Ty pak svobodu máš vyvoliti sobě, kterýkoli chceš; ...*⁶⁵

V kapitole *Nebe versus peklo* vyjmenuji pouze ty nejfrekventovanější a nejzajímavější kontrasty nebe a pekla.

Nebe je symbol radosti, štěstí, čistoty, nevinnosti, spasení, vůně, zpěvu, krásy a dalších kladných pocitů a vlastností. Pokud se duše dostane do nebe, prožívá euforii z pohledu na svého Boha. V nebi není žádných škůdců, neřádů, pramení tu pouze samé klady a pozitiva. Naopak peklo je nečisté, škaredé, truchlivé, tmavé, zapáchající, kde není místo pro radost, neboť celé prostředí dogmaticky okupuje nicota, tma, bolest, muka a jiné.

Stejné ekvivalenty a atributy, jaké má prostředí, získávají i „obyvatelé“ těchto míst. Proto je čert vykreslen hrůzostrašně jako peklo, anděl je znamením krásy, neboť žije v místě krásy a radosti.

Věčný pekelný žalář taktéž pracuje s kontrastem, a to v případě popisu těchto dvou kontrastních míst:

*...Do jakéhos jasného místa se dostali, spatřili naproti sobě jedno místo krásně zelené a velmi rozkošné, na němž byla malá kaplička, v kteréž byli jací muži v bílém rouše, sedící okolo blahoslavené Panny Marie, kteráž jako královna zlatým rouchem oděná je spravovala a jako slunce mezi hvězdami jasněji se stkvěla. I pokloniv se jí svatý Benedikt, ...*⁶⁶

Benedikt s jeho doprovodem navštíví také ráj:

A v tom svatý Rafael, pojav jej s sebou, vedl jej do ráje, kdež mu ukázal překrásné město, jehožto zdi jasně se svítily jako zlato a jehožto brána s nevypravitedlnou krásou drahým kamením a perlami ozdobená byla. A když ho

⁶⁵ BOŽAN, J. J.: *Slaviček rájský*, str. 289.

⁶⁶ MANNI, G. B.: *Věčný pekelný žalář*, str. 14.

*tam přivedl, ukázal mu všelikou rájskou ozdobnost a nesčíslné množství všelikých překrásných bylin, stromů, ovoce a kvítí.*⁶⁷

V souvislosti s nebem a rájem se hovoří jen o kladných attributech tipu: rozkošný, krásný, světlý atd. Zdůrazňují se různé skvosty, jako je zlato a perly. Nebe a ráj jsou části bytí plné rozkoše, radosti, světla a jiné. Do kontrastu jsou stavěny s peklem neboli věčným pekelným žalářem, který je zde líčen jako propast:

*Když tedy tak tu stoje, do té propasti hledím, toť hle, vidím jako převelikou vápennou pec velmi velikým ohněm hořící, z nížto sem slyšel tyto hrozné hlasy: Nyníť, ó nešlechtní hříšníci, za své opilství, za své zlosti, za své nečisté hříchy a za své loupeže zasloužilou pokutu trpěti budete. Nyníť hle pomstíme ty křivdy, kteréž ste vy prvé chudým činívali. Když pak sem se těmi hlasy náramně zděsil, jakýs muž krásného vzezření, ujav mne za ruku, vytrhl mne z toho strašlivého místa a vedl mne až na vrch hory, odkudž po jakés těsné a příkré cestě přišel sem na širokou a velmi rozkošnou rovinu, kdež se všecko krásně zelenalo a květlo. Odtud přibrali sme do velmi jasného místa, kdež byla brána nevypravitedlným světlem se třpytící.*⁶⁸

S kontrastem pracuje i *Píseň o Smrti ze Slavička rájského*:

*Všickni pak Boží volení,
s Pánem Bohem půjdou,
do věčného utěšení,
s nimi se těšit budou:
v slavném Království nebeském,
v rozkošném ráji anjelském,
stkvějíce se bleskem.*⁶⁹

....

*Rozličné budou mučení,
podlé provinění,
kdež jest pláč, zubův skřípění,*

⁶⁷ MANNI, G. B.: *Věčný pekelný žalář*, str. 15.

⁶⁸ MANNI, G. B.: *Věčný pekelný žalář*, str. 171.

⁶⁹ BOŽAN, J. J.: *Slaviček rájský*, str. 298.

*a ohněm pálení:
dejm, smrad, hlad, žízeň, nahota,
věčná bída, zima, psota,
ustavičná slota.⁷⁰*

Kontrast spočívá v tom, že nebe je vykresleno jako věčné utěšení, kde se duše může těšit v ráji. Naopak peklo je vylíčeno jako věčná bída, kde se duše trápí zápachem, žízní, hladem a jinými mukami.

7.2 Bůh versus ďábel

7.2.1 Kontrast vzhledu

Nejzákladnějším kontrastem, který jsem ve všech pramenných textech našla, je samozřejmě vzhled a povaha obou postav. Bůh je ztělesněním čistoty, krásy a dobroty, který dokáže být na druhou stranu krutý, nutno podotknout, že spravedlivě. Naopak ohavný, nečistý, zlý ďábel v sobě neskrývá ani nejmenší světlo dobra.

7.2.2 Kontrast povah

S povahovými rysy souvisí i zajímavý fakt, že pokud se člověk jednou ještě za života podmaní pekelné moci, vzývá ďábla a pochlebuje mu, nebo s ním dokonce sepíše smlouvu, Bůh ho zpět na milost nevezme. Kdo ale byl dříve křesťanem milujícím Boha, ale pak začne hřešit, ďábel ho bere pod své drápy, i když před tím smrtelník miloval Boha. To značí, že Bůh na své území přijímá čisté a nevinné duše, naopak ďábel je pokušelem, který se snaží, aby čisté duše přivedl k hříchu. Smrtelník nemůže mít za pány jak Boha, tak ďábla, ale musí si vybrat pouze jednoho.

Popsat vztah mezi pánem nebes a vladařem pekla není jednoduché. Já, jako čtenář pramenné literatury o této problematice, mohu zaujímat dvě možná stanoviska. Jedním úhlem pohledu může být, že Stvořitele chápu jako Pána

⁷⁰ BOŽAN, J. J.: *Slaviček rájský*, str. 297.

držícího moc a dohled nad oběma póly dobra a zla zároveň. To znamená, že Bůh vládne peklu a ďábel spadá pod Boží velení.

7.2.3 Motiv podřazenosti ďábla vůči Bohu

Nalezneme jej v knize *Historia o životu doktora Jana Fausta*. Když zlý duch, Mephostophiles, hovoří o Bohu, cítila jsem z jeho řeči úctu k vládci nebes, a to velmi intenzivně, v úryvku, který líčí stvoření světa Bohem:

„Pán Bůh všemohoucí, kterýž tebe stvořiti, ten také zemi i všecka elementa pod nebi učiniti jest ráčil, stvořil nebe zpočátku z vody, rozdělil vody od vod a nazval firmament nebem, kteréžto nebe, od něho okrouhlé a z vody učiněné, tak utvrzené jest jako křišťál v povětří pod samým nebem nejináč, než jako by z pravého křišťálu učiněno bylo, se spatřuje, na němžto hvězdy a jiná znamení nebeská se třpytí, ...“⁷¹

Žádný náznak konkurence mezi dvěma silami dobra a zla v úryvku nenalézám. Zlý duch sám Boha označuje jako všemohoucího. Dokonce duše pekelná sama uznává, že Bůh je jejich pánem a ďábel vykonává špinavou práci, stává se strašidlem a katem. I když je zde znatelná vyvýšenost Boha nad peklem, na upsanou duši nemá nárok a nemůže ji vymanit z moci pekla.

Dějiny ďábla upozorňují také na podřízenost ďábla Bohu, démon se prý může vtělit do těla jiné osoby, může tak ale učinit pouze se souhlasem Boha.

Stejný motiv podřízenosti uvádí *Učení křesťanské* Bedřicha Bridela otisknuté v *Českém literárním baroku*. Obsahu textu jsem věnovala předešlou kapitolu, v této kapitole bych ráda upozornila, že tento text nám také odkrývá vztah mezi ďáblem a Bohem. Bridel totiž vyřkne:

*„Vyř ste to též zasloužili,
a hned byste to zkusili,
ale Pán Bůh všemohoucí
ještě mi nedal té moci,
nýbrž velí mi prýč jíti.“⁷²*

⁷¹ *Historia o životu doktora Jana Fausta*. Ed. J. Kolár, str. 57.

⁷² VAŠICA, J.: *České literární baroko*, str. 126.

V pokračování tohoto textu dominuje věta, že Pán Bůh ještě nechce, aby si další přítomné takto d'ábel poddal, proto odchází. Bůh se pro d'ábla stává velitelem, kterého musí poslechnout, není to pouze na d'ábelské vůli někoho stáhnout do pekla.

Ve *Věčném pekelném žaláři* není přímo popsán vztah mezi Bohem a d'áblem, ale mnou vybraný text na jisté vztahy poukazuje. Bůh se hněvá a Lucifer společně se svými poddanými je katem a vykonavatelem trestu:

Jemuž řekl Lucifer: Vítej, služebníče věrný. Rád tebe zde vidím. Nech, až ti dám políbení. A vtom doložil: Budiž zlořečen a neměj pokoje na věky věků. Potom řekl k přistojícím čertům: Tento zeman rád se koupával v rozkošné lázni, ved'tež ho tedy do lázně, ať se zkoupá, a šetřtež ho, jak na tak vzácnou osobu přísluší. Uslyševše to d'áblové, hned se do něho dali, a vstrčivše jej do ohnivého jezera, tam někteří, jako by ho drbali a česali, přeostrými pazoury jej drápali a rvali, jiní oheň mu na hlavu lili. Pak vytáhše jej ven, z rozkazu Luciferova vnesli jej do jakéhos pekelného lože, o němž předpověděl Izaiáš každému zatracenci: Moly tobě podestláno bude a přikrytí tvé budou červové. Což když se stalo, opět zuřivě se ozval Lucifer a řekl: I dejtež mu také píti z koflíku hněvu Božího. I podali mu a musil píti oheň a síru, kterýžto jest díl kalichu jejich. Když pak ten nešťastný velikou bolestí křičel: Ach, dosti! jest! Dosti! Naproti tomu křičeli d'áblové: více! Ještě více!⁷³

7.2.4 Motiv stejného postavení d'ábla a Boha

Jako recipient barokního textu mohu ale zaujímat i jiné východisko, a to že Bůh je, co se týče moci nad dušemi, hierarchicky na stejné úrovni s d'áblem. Mají na duše úplně stejné právo, jsou si rovni, každý je vládcem na svém území. Tento motiv převládá v *Historii o doktoru Janu Faustovi*, neboť Bůh nemůže zasáhnout do moci pekla, pokud už tato říše duši vlastní. Musím ale opět zdůraznit, že se tu objevuje motiv úcty k Bohu za stvoření světa, pekla a lidí.

Většinou ale převládá motiv nadřazenosti Boha nad d'áblem. Ve většině případů Bůh, nebo jeho syn s Marií, mohou zasáhnout do pekelné moci,

⁷³ MANNI, G. B.: *Věčný pekelný žalář*, str. 65.

vysvobodit duši. Svým přikázáním a pravidly Všemohoucí určuje, kdo půjde do pekla a kdo si bude užívat království nebeského.

I kdybychom připustili, že Bůh a ďábel jsou si v textech z baroka zcela rovni, přesto by někteří z nás mohli cítit, že Bůh je ve své moci výš než pekelník. Proč? Neboť je Stvořitelem celého světa, stává se pro nás symbolem čistoty a nevinnosti, dobrého chování a symbolem pravidel, kterými bychom se měli řídit. Hodilo by se tu alegorické přiřazení Boha k zákonu.

7.3 Peklo versus očistec

Někomu by se mohlo zdát, že peklo a očistec jsou synonymními výrazy, které zahrnují ty samé praktiky a jsou místy naprosto totožnými. Tato kapitola má takto smýšlejícího čtenáře vyvést z omylu. Neboť očistec a peklo nejsou synonymy. Duše v pekle setrvává navěky, není možné se z ďábelské moci vymanit, neboť do pekla duši uvrhl sám Bůh, není tedy možné, že by se nad nářky, které se z pekla ozývají, slitoval.

Naproti tomu muka v očistci mají konce, stačí například modlitba za duše v očistci, slitování od Boha nebo pozvání k Božímu soudu. V kapitole o očistci jsem očistec charakterizovala jako mezistupeň, tedy bod mezi vystoupením do nebe, nebo padnutím do pekel. I když jsou v očistci duše trápeny jako v pekle, očistec se nerovná peklu.

8 Závěr

Cílem bakalářské práce bylo popsat charakteristické rysy nebe a pekla v českém baroku a interpretovat je. Metoda interpretace je pro tuto práci stěžejní. Postupovala jsem recepcí odborné a pramenné literatury, ale ze všeho nejdříve jsem si upřesnila cíle a postup práce. Využívám taktéž metody kontrastu, jíž jsem věnovala celou kapitolu.

Jak jsem již zmínila v úvodu, literární baroko je v naší době stále nedostatečně probádaným kusem české historie, a proto jsem ráda, že mohu aspoň z části přispět přehledem motivů nebe a pekla. Na druhou stranu, nelze říct, že jsem ke zpracování měla k dispozici nedostatečné množství materiálů. Pracovala jsem cca s patnácti knihami, které byly pro moje bádání dostačující. Otázkou je, zda bych měla stejné podmínky, kdybych si vybrala jiné literární motivy baroka. Výhoda tohoto tématu spočívá v tom, že v baroku bylo téma Boha a ďábla nejčastějším jevem v literatuře. Některé knihy mě přímo uchvátily, jako je například *Historia o životu doktora Jana Fausta*.

Bakalářská práce tedy shrnuje motivy nebe a pekla společně s jejich Pány, které jsou stavěny jak do kontrastu, tak do souvislosti. Je velmi zajímavé pozorovat, kdo je tou nejvyšší hlavou, a ještě zajímavější pro mě bylo, že se můj názor na toto téma neustále měnil. Každá kniha mi poskytla jiný náhled na problematiku svrchovanosti. Z toho vyplývá, že bakalářská práce nemohla celkově zhodnotit, kdo je hierarchicky a mocensky na výši (i když to nebylo hlavním cílem práce), mohla ale podrobit postavy Boha a ďábla podrobnější charakteristice a zevrubnějšímu zkoumání, jak která kniha na tyto dva nejhlavnější motivy nebe a pekla pohlíží, stejně tak jako na prostředí, v kterém žijí, a motivy těchto oblastí.

Díky bakalářské práci jsem získala částečný přehled o barokní literatuře, do které jsem před tím neměla možnost hlouběji proniknout, a o jejím kontextu. V každém případě mohu hovořit o příjemné změně v této souvislosti.

9 Seznam literatury

1. BOŽAN, J. J.: *Slaviček rájský*. Brno: Host, 1999.
2. ČERNÝ, V.: *Barokní divadlo v Evropě*. 1. vyd. Příbram: Pistorius & Olšanská, 2009.
3. HRABÁK, J.: *Tisíc let české poezie I*. Praha: Československý spisovatel, 1974.
4. DINZELBACHER, P.: *Poslední věci člověka: nebe, peklo, očištec ve středověku*. 1. vyd. Praha: Vyšehrad, 2004.
5. *Historia o životě doktora Jana Fausta*. Ed. J. Kolár. 1. vyd. Praha: Academia, 1989.
6. KALISTA, Z.: *České baroko: Studie, texty, poznámky*. Praha: Evropský literární klub, 1941.
7. Z KOCHEMU, M.: *Nebeský klíč*. Praha, 1767.
8. KOMENSKÝ, J. A.: *Labyrint světa a ráj srdce*. 1. vyd. Brno: Tribun EU, 2009.
9. KOPECKÝ, M.: *Nic stálého přítomného: k literárnímu baroku*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 1999.
10. KRATOCHVIL, A.; KRATOCHVILOVÁ, S.: *Oheň baroka*. 1. vyd. Brno: Cesta, 1991.
11. MANNI, G. B.: *Věčný pekelný žalář*. 1. vyd. Brno: Atlantis, 2002.
12. MUCHEMBLET, R.: *Dějiny ďábla*. 1. vyd. Praha: Argo, 2008.
13. *Písně o čtyřech posledních věcech člověka*: Ed. J. Váchal. Praha: Václav Pour, 1944.
14. SLÁDEK, M.: *Malý svět jest člověk aneb Výbor z české barokní prózy*. 1. vyd. Jinočany: H & H, 1995.
15. SLÁDEK, M.: *Vítr jest život člověka aneb Život a smrt v české barokní próze*. 1. vyd. Jinočany: H & H, 2000.
16. *Spor duše s tělem; O nebezpečném času smrti*. Ed. R. Jakobson. Praha: BB art, 2002.
17. VAŠICA, J.: *České literární baroko: Příspěvky k jeho studiu*. 2. vyd. Praha: Atlantis, 1995.